

BÆREDYGTIGHEDENS KOMPLEKSITETER

ET ANTROPOLOGISK STUDIE AF OMSTILLING TIL BÆREDYGTIGE VANER I HUSHOLDNINGEN

LUNDS
UNIVERSITET

Lunds Universitet
Sociologiska institutionen
Avdelingen for Socialantropologi
SANK02 Socialantropologi: Kandidatkurs, Delkurs 3
Vårterminen 2018

Forfatter: Sigrid Duekilde
Handleder: Nina Gren

ABSTRACT

Dette studie undersøger bæredygtighed i hverdagen blandt danskere. Ud fra empiri indsamlet i frivillige fællesskaber, giver studiet et indblik i de dilemmaer der fylder mest i danskernes daglige liv og tankeverden. Bæredygtighed for den enkelte omhandler ofte husholdningsøkonomiske prioriteringer og studiet undersøger både konkrete dilemmaer i husholdningen, men også motivationen til at ændre disse vaner og prioriteringer i en mere bæredygtig og moralsk retning. Dette igennem at fokusere på den identitetskabelse individet oplever i processen med at ændre levevis. Med udgangspunkt i Foucaults subjektiveringsteori ser studiet på forholdet mellem stat, individ og fællesskab og viser at dette forhold kan fastlåse bæredygtighedsproblematikken i Danmark fordi landet bygger på et grundlæggende ideal om fællesskab og fælles ansvar, mens ansvaret for leve mere bæredygtigt ofte bliver pålagt individet. Studiet skal forstås som en diskussion af nogle af de største emner der hersker i den daglige samtale om bæredygtighed i Danmark. Målet er, at skabe en større forståelse for de moralske problemer der findes ved omstillingen til bæredygtige vaner i husholdningen.

Nøgleord: Bæredygtighed, Socialantropologi, Moralsk Økonomi, Husholdningsøkonomi, Subjektivering, Fællesskab, Vaner

INDHOLDSFORTEGNELSE

FØRSTE DEL	5
KAP. 1 KONTEKST	5
INDLEDNING OG MOTIV	5
<i>BAGGRUND: BÆREDYGTIGHED I DANMARK</i>	6
FORMÅL OG PROBLEMSTILLINGER	7
KAP. 2 METODE	8
MOTIV FOR VALG AF METODE	8
FELTARBEJDE I FORSKELLIGE FRIVILLIGE FÆLLESSKABER	8
<i>SPECIFIK BAGGRUND: ALBERTSLUND</i>	8
<i>SPECIFIK BAGGRUND: KØBENHAVNS FØDEVAREFÆLLESSKAB (KBHFF)</i>	9
<i>FELTOBSERVATIONER</i>	10
SEMISTRUKTUREREDE INTERVIEWS.....	11
INTERVIEWGUIDE.....	11
KATEGORISERING OG DISKUSSION AF EMPIRI	12
ETISKE OVERVEJELSER	12
TIDLIGERE FORSKNING	13
DISPOSITION	14
ANDEN DEL	15
PRÆSENTATION AF TEORIER OG EMPIRISK DISKUSSION	15
KAP. 3 FORMULERINGER AF BÆREDYGTIGHED	16
BÆREDYGTIGHED OG FREMTIDEN	16
HVORDAN FORSTÅS BÆREDYGTIGHED?	17
<i>VIDENSKABELIGT?</i>	17
<i>BLANDT INFORMANTERNE?</i>	17
DELKONKLUSION: ET MANGEFACETTERET BEGREB	19
KAP. 4 HUSHOLDNINGSØKONOMI & MORAL	20
ANTROPOLOGIEN OG ØKONOMIEN.....	20
PRIORITERINGER AF ØKONOMI.....	21
PRIORITERINGER AF TID	24
DELKONKLUSION: ØKONOMISK RENTABELT ELLER MORALSK RENTABELT	24
KAP. 5 ER JEG DEN MILJØBEVIDSTE TYPE?	25
STATSLIG SUBJEKTIVERING.....	25
ANSVARLIGGØRELSEN	25
AT SKABE SIG SELV SOM BÆREDYGTIGT MENNESKE	26
INFORMATION OG APATI	28
LOVGIVNING ELLER 'INDRE MOTIVATION'	29
DELKONKLUSION	30
KAP. 6 FÆLLESSKAB ELLER INDIVID	32
FÆLLESSKABSIDEALET I DANMARK	32
INFORMANTERNES MILJØORIENTEREDE FÆLLESSKABER	33
ET INDIVIDUALISTISK SAMFUND MED ET SEKUNDÆRT FÆLLESSKAB	34
DELKONKLUSION	36
KAP. 7 SAMMENFATNING OG KONKLUSION	37
LITTERATURLISTE	39
LITTERATUR	39

EMPIRISK MATERIALE.....	41
APPENDIKS	41

FØRSTE DEL

KAP. 1 KONTEKST

INDLEDNING OG MOTIV

Det lader til, at mange af de seneste tanker om globalisering, politik og menneskers mobilisering peger i en bestemt retning. Vi opdager i større og større grad at alting hænger sammen, og at vi ikke kan forstå hændelser isoleret, men må forstå hele kloden og strømningerne på den ud fra et holistisk perspektiv. Problemet er, at jo større billedet bliver jo sværere bliver det også at relatere til for det enkelte menneske. Det er lettere at se krig og flygtninge isoleret, fremvæksten af nationalisme isoleret, atomtrusler, klimaforandringer og alle de andre problemer vi dagligt konfronteres med. Hvert enkelt af disse problemer er i sig selv komplekst nok til at gøre de fleste forvirrede og apatiske. At kæde det hele sammen og hævde at alting bunder i et og samme problem som vi dårligt forstår og som vi slet ikke kender løsningen på er kun at skabe en fuldkommen uforståelig virkelighed for det enkelte menneske. Vi er vokset fra vores klode, og vi har ingen intentioner om at stoppe væksten. Det er i grove træk det grundlæggende problem som mange vender det blinde øje til, og de der ikke gør, kæmper en nærmest umulig kamp for mange af de mest magtfulde har fuldkommen lukket øjnene (Latour 2018). Hvad gør man så som en lille person i Danmark der gerne vil gøre sit til at forbedre verden, men ikke kan influere de virkelig magtfulde eller i det hele taget fatte hele problemet? Er alle en del af det 'vi' som må gribe ind nu og løfte et ansvar? Eller er det lille ansvar som hver enkelt kan løfte overhovedet meningsfuldt? Vil der ikke altid komme en profitorienteret vækstbulldozer og køre henover alle de små initiativer?

Jeg har talt med folk der deltager i disse små initiativer for at forbedre klimaet og miljøet. Jeg har forsøgt at forstå deres motivationer for at gøre noget, og deres tro på at de faktisk hjælper til. Jeg vil, med denne opgave, forsøge at bringe de kæmpemæssige globale problemer helt ned i det daglige liv, ved at undersøge hvordan vi forholder os til bæredygtighed i hjemmet. Forstår vi overhovedet hvad bæredygtighed indebærer? Kan vi navigere i miljørigtighed og tro på at vi træffer de rette valg i hverdagen? Eller har vi givet op, og er overgået til apati og uvidenhed, fordi uvidenheden er rarere at befinde sig i end bekymringen? Forskning viser, at de fleste af os er klar over klimaforandringerne, og tager dem seriøst som problem, men for virkelig at gøre noget kræves adfærds- og vaneændringer (Heide, 2018). Det er vaneændringer der går ind og berører rigtig mange aspekter af den daglige levestandard og hvordan griber vi egentlig det an?

I Danmark er fællesskab grundlæggende for nationaliteten. Det er til tider truet i et individualistisk marked, men det er dog indlejret i kultur og traditioner at foreninger og fælles projekter fylder meget (Jenkins 2011). Derfor er det også kun naturligt, at klimatiltag baseret på foreningsstruktur og

fællesskab er opstået. To af sådanne foreninger har jeg besøgt og talt med medlemmerne om deres syn på bæredygtighed i hverdagen. Jeg fokuserer på to områder hvor husstande og enkeltpersoner har en let mulighed for at leve miljørigtigt. Det kræver vaneændringer hvor individet aktivt tilvælger miljørigtigheden hver eneste dag, men det er ikke uoverkommelige opgaver. Områderne er affaldssortering og indkøbsvaner.

Danmark har i 10 år været det land i Europa der producerer mest affald pr. indbygger (Rasmussen, 2016). Langt størstedelen af husholdningsaffald bliver forbrændt på grund af manglende sortering. Det skyldes at danskerne længe kun har haft én enkelt affaldsspand til køkkenaffald i husstanden. Forbrændingsanlæggene laver energi ud af affaldet, men Miljøstyrelsen vil hellere at materialerne bliver i værdikæden længst muligt frem for en 'Forbrug & Forbrænd'-kultur som Danmark lever efter lige nu (Miljøministeriet, 2013). Der er allerede igangsat initiativer, for at gøre opmærksom på vigtigheden af affaldssortering og mulighederne for at sortere i hjemmet er gode. Det kræver blot at man vælger at prioritere det.

Mit andet fokusområde, indkøbsvanerne, handler om etisk forbrug. At undlade at tage den billigste vare ned af hylden i supermarkedet, men vælge sine køb ud fra et bæredygtighedsperspektiv. Da bæredygtighed er komplekst at forstå, kan det være svært at vide hvilken vare der belaster miljøet mindst. Indkøb af dagligvarer er et centralt punkt i husholdningsøkonomien og måske også et sted hvor folk tit bruger økonomien som undskyldning. Det er dyrere at handle miljørigtigt, og det er der ikke råd til lige nu. Ligesom med affaldssortering er en grundtese for denne opgave, at det handler om prioriteringer. Det handler om aktivt at tilvælge den indsats det er at ændre vanerne i supermarkedet.

BAGGRUND: BÆREDYGTIGHED I DANMARK

For at forstå valg af fokusområde i dette studie, er det nødvendigt at kontekstualisere lidt omkring situationen på bæredygtighedsfronten i Danmark. På mange måder er Danmark et klimavenligt land udadtil fordi der er rigtig meget vindenergi, god cykelkultur og gode muligheder for at købe økologiske produkter. Det er dog blot alle de gode historier, for samtidig går andre ting, såsom sorteringen af affald, ikke ligeså godt som i de lande vi ofte sammenligner os med. Derfor er affaldssortering for nylig blevet et stort diskussionsemne for danskerne fordi kommunerne er begyndt at fokusere på det. Danskerne er ikke vant til at tænke over sortering, så meget ny viden skal udbredes. Det er et emne som kan gøre en stor forskel for bæredygtigheden, men det er også et svært emne at forandre fordi det kræver mange vaneændringer. Det er ikke nemt at sortere affald, så længe produktionen af varer ikke gør det enkelt at sortere forpakningen. Affaldssortering fylder meget i bybilledet, hvor kommunerne har store kampagner for at huske at sortere, og også i daglige samtaler, hvor hverdagens frustrationer over at forsøge at omlægge vanerne ofte kommer til udtryk.

Et andet stort samtaleemne er det bæredygtige madforbrug. At forsøge at forstå hvilke varer på

hylderne der belaster miljøet mindst. Det danske landbrug har det svært økonomisk, og regeringen lægger stor vægt på at forbedre forholdene for landbruget (Miljø- og Fødevareministeriet, 2018). Det kan også mærkes hos forbrugerne, hvor supermarkeder reklamerer meget med hvilke gårde de sælger produkter fra, og lokale varer tit fremhæves som det bæredygtige valg. Dette leder til at danskerne ofte har diskussioner, såsom om det er økologi eller lokale varer der egentlig er mest bæredygtige.

Da både affaldssorteringen og madindkøb er hjemlige hverdagsaktiviteter, og begge er problematikker der fylder meget i debatten lige nu, er de hovedfokus for studierne. Der er mange andre bæredygtighedsproblematikker som også fylder, men de berører ikke den enkelte i lige så høj grad, som de forandringer der kræver at husholdningen ændre vaner og adfærd.

FORMÅL OG PROBLEMSTILLINGER

Dette er et antropologisk studie der undersøger omstillingen til bæredygtighed i hjemmet blandt danskere. Ved at tage udgangspunkt i tanker, overvejelser og italesættelser som udvalgte informanter har udtrykt, analyserer jeg de moralske problemer, som individet møder i processen mod at gøre dagligdagen mere bæredygtig. Det være sig økonomiske overvejelser, identitetsdannelse og ansvarsbevidstheden hos såvel individet som fællesskabet. At ændre sine daglige vaner i en mere bæredygtig retning, kræver at mange indgroede vaner og selvfølgeligheder skal revurderes, og med dette følger et evigt prioriterings spørgsmål. Det er informanternes funderinger omkring alle disse prioriteringer der udgør undersøgelsesobjektet i studiet. Konkret viser det sig i en overordnet problemformulering og fire underordnede problemstillinger som udgør hver sit kapitel. Mine informanter er frivillige medarbejdere fra to typer foreninger og derfor handler både problemformulering og -stillinger om deres tankeverden og synspunkter og er ikke et generelt perspektiv.

Problemformulering:

Hvilke dilemmaer fremkommer i implementeringen af bæredygtige vaner i hjemmet?

- Hvordan artikuleres og defineres bæredygtighed og informanternes forståelse af dette?
- Hvordan forholder informanterne sig til husholdningsøkonomiske spørgsmål vedrørende bæredygtig omstilling?
- Hvordan og hvorfor skaber individet en subjektivitet, hvor bæredygtighed i hjemmet er vigtig?
- Hvordan karakteriseres forholdet mellem individets og fællesskabets ansvar i den danske bæredygtighedsproblematik?

KAP. 2 METODE

Til denne opgave har jeg anvendt kvalitative, etnografiske metoder som både undersøger konteksten i hverdagslivet og individers tankeverden. De anvendte metoder er en kombination af deltagende feltobservation og semistrukturerede interviews.

MOTIV FOR VALG AF METODE

Jeg har valgt disse to metoder, for at lade dem komplettere hinanden. Dybdegående interviews giver et grundigt indblik i informantens tankeverden, men kan være begrænset i information om relationer, da det naturligvis kun er informantens eget perspektiv. Som analyserende undersøger kan jeg ikke danne mig et indtryk af en relation i aktion uden at se den selv. Her kommer den deltagende observation ind, da jeg ser mine informanter i andre situationer, og på den måde lettere kan kontekstualisere deres udsagn. Den deltagende observation er dog begrænset i forhold til samtalerne dybde. Under feltarbejde er det oftest overfladiske samtaler hvor jeg ikke får skrevet alt ned. Interviewene derimod har jeg optaget og kan dermed være sikker på at alle udsagn fra disse er tilgængelige for videre analyse.

Formålet med deltagende observation i dette studie er primært, at få adgang til interviewpersoner da det stod klart tidligt, at interviews ville blive det primære materiale. Det skyldes i høj grad feltarbejdets korte forløb med kun 2-5 tilfælde af to timers varighed hvert sted. I alle feltarbejder forsøger etnografen at finde nøgleinformanter, da det aldrig er muligt at observere alting (Davies 2008:81). Da dette studies feltarbejde er så kort, ville den deltagende observation alene aldrig blive et fyldestgørende materiale, hvorfra jeg kunne hævde at have insider-viden om sociale mønstre som ellers er formålet ved feltarbejde (ibid.). I stedet har den deltagende observation haft til formål at bibeholde engagement og aktivitet i feltet, for at opretholde reflektive processer. Refleksiviteten nævnes ofte som den vigtigste opgave for etnografen, for det er i bearbejdelsen af oplevelser og relationer at det interessante fremkommer (Davies 2008:7ff). Uden vedvarende berøring med feltet, ville jeg risikere at falde ud af den analytiske tankegang og misse vigtige sager. Feltarbejdet virkede efter hensigten i form af, at jeg har et grundigt kendskab til stedet i kraft af en konstant refleksion over halvanden måned, hvor jeg gennemsnitligt har gjort feltarbejde 1-2 gange om ugen.

FELTARBEJDE I FORSKELLIGE FRIVILLIGE FÆLLESSKABER

SPECIFIK BAGGRUND: ALBERTSLUND

Albertslund er en forstad til København, der blev bygget i 60'erne og 70'erne som en planlagt by. Byen er stolt af at bygge på flade strukturer, både rent fysisk uden højhuse, men også i forholdet mellem borgere og kommune (URL 1). Albertslund har længe været en grøn kommune og bryster sig af at gå forrest i kampen mod klimaforandringer og altid være hurtig til at implementere miljøtiltag på kommunalt niveau. For eksempel var Albertslund den første miljøcertificerede kommune i

Danmark (Mølgaard, 2008). Dette gælder også for affaldssortering i husholdningerne, hvor Albertslund Kommune har implementeret sortering i syv fraktioner i hjemmene. Affaldssystemer varierer fra kommune til kommune, men Albertslund har bragt en meget grundig sortering helt ind i hjemmene. Det bunder i Affaldsplanens mål om at 50% af husholdningsaffaldet genanvendes i 2022 (Kokkegård, 2014). I kommunen er 61% af boligerne almene boligforeninger¹, hvilket betyder at beboelse allerede er organiseret omkring en foreningskultur (URL 1). Disse boligforeninger forsøger at få deres beboere til at sortere så godt som muligt efter de nye sorteringskrav, der er kommunalt bestemt. Dette gør de f.eks. ved at uddanne frivillige vejledere til at stå på hvert boligområdes genbrugsplads og hjælpe med at sortere korrekt. Det er de beboere, der har valgt at melde sig som frivillige der er informanterne i dette studie. Jeg har undersøgt to forskellige boligforeninger og deres Genbrugsgårde. For at give en forståelse af forholdene for feltarbejdet følger en beskrivelse af en af gårdene.

“I VA Skovbyen ligger Genbrugsgården et godt stykke inde midt i boligområdet. Jeg går forbi den ene sti efter den anden med ens moderniserede rækkehuse. Da jeg når enden, kommer Genbrugsgården til syne, indhegnet og med et stort hus, der skærmer for blik ind i gården. Vel indenfor hegnet ligner det ved første øjekast en hvilken som helst genbrugsplads med masser af grønne containere og en stor kompressor til alt det brændbare, der ikke passer ind i andre kategorier. Jeg bevæger mig ind i huset, som er et garagelignende stort åbent rum med reoler langs alle vægge og et langbord i midten. På alle reolerne står bøger, legetøj, boligting og ubestemmelige dimser. Dette er afdelingen for direkte genbrug. På et whiteboard i hjørnet er skrevet reglerne for det direkte genbrug. Man må for eksempel kun tage fem ting ad gangen. I et lille tilstødende lokale finder jeg et tekøkken, hvor kaffen brygger løs. Her hænger også vagtplanen, hvor jeg orienterer mig om de tre frivillige jeg skal møde i dag.” (Feltnoter 11.03.2018)

SPECIFIK BAGGRUND: KØBENHAVNS FØDEVAREFÆLLESSKAB (KBHFF)

Københavns Fødevarerfællesskab er en organisation der, baseret på frivillighed, distribuerer grøntsager til københavnerne. De beskriver sig selv som en medlemsejet og -drevet indkøbsforening, der fokuserer på at tilbyde økologiske, velsmagende, lokalt producerede og bæredygtige fødevarer i et sæsonbaseret udbud til priser, hvor alle kan være med (URL 2). Konceptet er at alting drives af frivillige som alle betaler 100 kr. om året og arbejder cirka tre timer om måneden og til gengæld kan købe 6-8 kg grøntsager for 100 kr. en gang om ugen. Grøntsagerne er høj kvalitet, direkte fra producenten og så bæredygtigt fremstillet som muligt. De lægger stor vægt på fællesskabet, fordi deres kunder både er medlemmer, medejere og medarbejdere og derfor spiller en langt større rolle

¹ En almen boligforening er en forening, der administrerer lejeboliger. Kommuner har ofte råderet over en del af boligerne og kan anvise borgere med særlige boligbehov til de almene boliger (URL 3).

end blot at være forbrugere. Organisationen er et eksempel på, hvordan fællesskabstanken og bæredygtighedsidealet forenes i Danmark for at hjælpe folk til lettere at omstille hjemlige vaner til bæredygtighed. For at give et indtryk af KBHFF som sted følger her et uddrag af feltnoterne fra første gang jeg besøgte stedet til intromøde:

“Det var en iskold regnvejrsdag og jeg kom drivvåd til butikken, der ligger lidt borte fra vejen bag en stor port. De spørger om jeg vil købe en pose og jeg siger at jeg skal til intromødet. (...) Da både indmeldelse og vagt er givet bliver jeg sendt tilbage ned i butikken for at betale de 100kr det koster. Butikken er et temmelig koldt lokale - klasseværelsesagtigt, hvor der står et bord med en masse poser med grøntsager i og ved et lille rundt havebord sidder tre frivillige og sælger poser. Folk kommer drivvåde ind og køber en pose og går så igen. Det er ikke rigtig mit indtryk at folk bliver og snakker eller at der er fællesskab på den måde. Jeg betaler mit medlemskab og bliver spurgt om jeg også vil bestille en pose til næste uge.” (Feltnoter 7.3.18)

FELTOBSERVATIONER

Feltobservationerne har jeg udført i de ovennævnte frivillige fællesskaber over i alt 10 tilfælde. Jeg havde tre observationstilfælde i Genbrugsgården i Himmelkvarteret, fem i Genbrugsgården VA Skovbyen og to i KBHFF. Det foregik på lidt forskellige måder i feltsituationerne. I de to Genbrugsgårde havde jeg første gang en aftale med den ansvarlige for gården, som jeg mødte og talte lidt med inden jeg blev vist ind i gården og mødte de frivillige på vagt den dag. Jeg havde fået kontakten til ansvarspersonerne igennem en bekendt, der er ansat i kommunen og arbejder med boligforeningerne. De frivillige var ikke informeret om at jeg ville komme, men den ansvarlige forklarede at jeg var studerende, der ville undersøge dem. Alle var imødekommende og havde intet imod at jeg var der og ville gerne fortælle. Jeg kunne ikke deltage i arbejdet, da de alle har et kursus i korrekt håndtering og sortering af affald som jeg ikke har. Derfor holdt jeg mig mere i baggrunden. Jeg sad ved et bord og skrev noter eller gik lidt rundt og talte med de frivillige eller observerede deres samtaler og relationer med de beboere der kom. I Himmelkvarteret var der aldrig mere end en på vagt af gangen og det var altid samme mand, så ham talte jeg meget med og mødte kun en gang en anden frivillig. Jeg mødte også ofte de samme beboere, så diversiteten i mine informanter er ikke stor i Himmelkvarteret. I VA Skovbyen er det meget anderledes. Her er der 20 frivillige i alt og mange forskellige beboere kommer forbi hver søndag, så jeg mødte nye informanter hver gang. En gang prioriterede jeg at komme når et team, jeg allerede kendte, var på vagt, fordi de havde gode fortællinger. Bortset fra det tilfælde var det nye informanter hver gang.

I KBHFF er situationen anderledes. Jeg har ingen feltnoter herfra, da jeg ikke anså min tilstedeværelse for at være feltarbejde, da jeg selv var medlem. Sidenhen har jeg erfaret at min viden om KBHFF stammer lige så meget fra besøgene som fra interviews, men i situationen skrev jeg ingen feltnoter. Jeg har været der ved tre tilfælde, hvoraf det første var et intromøde, hvor jeg fik en

fornemmelse af stedet og stemningen. De andre gange havde jeg selv vagt som frivillig, hvor jeg arbejdede. Jeg oplyste de øvrige om at jeg var studerende som ledte efter interviewpersoner fra KBHFF, men jeg gjorde ikke decideret feltarbejde med opmærksomhed på interessante udsagn, samtaler og situationer. Til gengæld var jeg meget deltagende, da jeg var der på fuldkommen lige fod med de andre. Siden hen er jeg fortsat involveret i KBHFF og følger deres informationer og udvikling.

SEMISTRUKTUREREDE INTERVIEWS

Jeg har udført seks interviews med informanter fra Genbrugsgårdene og KBHFF. Først havde jeg et interview med en miljøaktivist i Albertslund som kender alle miljøtiltag i kommunen. Det var et interview omhandlende Albertslund i forhold til politiske ståsteder på bæredygtighed. Han fortalte mig om Genbrugsgårdene og anbefalede at jeg kunne gøre feltobservationer der. Jeg havde forberedt et par spørgsmål denne dag, men interviewet var mestendels ustruktureret. Jeg anvender ikke interviewet empirisk, men det har haft en vigtig funktion i min viden om og forståelse af feltet.

Efter tre gange feltobservationer i begge Genbrugsgårde og to gange i KBHFF kontaktede jeg velegnede interviewpersoner til de personlige interviews.

- I VA Skovbyen har jeg to interviewpersoner, som begge har stort ansvar i boligforeningen.
- I Himmelkvarteret har jeg en interviewperson. Jeg valgte at nøjes med en, da det afspejlede mit feltarbejde i Himmelkvarteret, hvor jeg heller ikke mødte ret mange.
- I KBHFF har jeg to interviewpersoner. Den ene mødte jeg på min første frivillig vagt og den anden svarede på et Facebook-opslag jeg skrev på KBHFF's gruppe, hvori jeg efterspurgte folk til interview.

En nærmere præsentation af informanterne kan findes i appendikset. De fem interviews er udført efter flere feltarbejdetilfælde, hvor jeg har sporet mig ind på, hvad jeg ville tale med dem om. De anses for hovedmaterialet i empirien. Udover de semistrukturerede interviews har jeg, som sagt, gjort feltarbejde over 10 tilfælde, hvor jeg hver gang har haft uformelle samtaler med cirka 2-6 skiftende informanter. Disse samtaler og notater fra feltobservationerne er også væsentligt empirisk materiale.

INTERVIEWGUIDE

Alle fem hovedinterviews er udført ud fra den samme interviewguide. Den er opbygget ud fra fire niveauer, hvorunder der er nogle meget brede spørgsmål. De fire niveauer er individet, fællesskabet, samfundet og fremtiden. På den måde begyndte interviewet med personen selv og deres syn på bæredygtighed og hvad de selv gør for at leve bæredygtigt. I denne samtale nævnte de altid naturligt det frivillige projekt de er tilknyttet, og derfor førtes samtalen naturligt over på fællesskabet de arbejder i, hvor vi både taler om hvorfor de meldte sig, hvordan fællesskabet fungerer, og om de mener at det gør en forskel for at udbrede viden om bæredygtig livsstil. Dernæst talte vi om samfundet som helhed og om hvorvidt politikerne motiverer til at leve mere bæredygtigt og om det er en prioritet.

Til slut talte vi om det store og på sin vis uoverskuelige spørgsmål - hvordan ser fremtiden ud? Vi talte om hvordan interviewpersonerne troede at folk kunne blive motiveret til at ændre deres vaner til at blive mere bæredygtige, og hvad de selv vil gøre som næste skridt mod en bæredygtig levevis. Med denne interviewguide kom vi langt omkring i interviewene og har talt om mange emner som ikke bliver vældig relevante for denne opgave, men dog fortæller om interviewpersonernes syn på bæredygtighed. Da denne opgave fokuserer på bæredygtighed i husholdningen, tager analysen primært afsæt i udsagn fra interviewet der omhandler husholdningsvaner.

KATEGORISERING OG DISKUSSION AF EMPIRI

Efter indsamling af materiale er det blevet kategoriseret, struktureret og tematiseret for at forstå, hvad informanterne egentlig udtrykker. Analysen tager udgangspunkt i et emisk perspektiv, hvor jeg forsøger at skabe indblik i informanternes tanker og reaktioner på den bæredygtige udfordring. Bæredygtighed er et komplekst begreb, og for at forstå informanterne må jeg anvende deres begreber og definitioner. Generelt har jeg brugt det samme sprog og begreber som både informanter og faglitteraturen anvender. I mange tilfælde viser det sig i et sprog, der beskriver moralske dilemmaer i økonomiske termer. Det er altså et aktivt valg at gengive de økonomilignende italesættelser af moralske spørgsmål som jeg mødte i indsamlingen af empiri og viden. Jeg har organiseret materialet omkring fire temaer, som jeg oplevede var de største samtaleemner blandt alle informanter og under alle feltarbejdetilfælde. Da studiet er begrænset i sin empiri, har jeg også orienteret mig i medierne og den politiske debat om emnet fra de seneste år. Jeg anvender ofte artikler fra aviser til at underbygge mine påstande om, hvad der er de største emner på klima-agendaen nu.

ETISKE OVERVEJELSER

I etnografisk arbejde er etik og refleksivitet bærende elementer (Davies 2008:4ff). I dette studie har jeg derfor været meget opmærksom på hvordan jeg påvirkede situationer og især i interviewene forsøgte jeg at undgå ledende spørgsmål. Jeg afsluttede alle interviewene da det blev tydeligt at mine egne synspunkter risikerede at forme samtalen for meget. Da optageren var slukket fortsatte diskussionen, men hvor begge parter deltog på lige fod. Som Davies nævner handler et interview om en gensidig forhandling, hvor interviewerens er lige så vigtig som informantens (ibid:110ff), men det er dog stadig informantens holdninger, der skal komme frem med minimal påvirkning af interviewerens synspunkter. Alle interviews er optaget, hvilket alle informanter blev oplyst om og accepterede.

Det største etiske dilemma i forhold til feltarbejdet er at beboerne, der kommer forbi Genbrugsgårdene, ikke er klar over at de er del af et studieprojekt. Jeg har dog vurderet at eftersom jeg ikke har nogen informationer om dem eller på nogen måde anvender viden der kan afsløre hvem de er, bliver deres fortrolighed ikke et problem (Davies 2008:59ff). De indgår primært i historier som de frivillige fortalte mig, og de frivillige har indvilliget i at jeg må anvende alt de siger. Derfor

vurderer jeg at deres historier om beboere også er tilladt materiale. Til alle informanter har jeg anvendt pseudonymer, og boligområdernes navne har jeg også ændret for at holde personerne så fortrolige som muligt. I KBHFF vurderede jeg at de to hovedinformanter er forholdsvis anonyme selvom foreningens navn ikke er ændret.

Min person kan have påvirket feltarbejdet i form af forskelle i alder, klasse, køn osv. som kan indvirke på informanternes syn på mig. Jeg er en universitetsstuderende kvinde i starten af 20'erne, som kommer fra en dansk familie i den øvre middelklasse. Mange af mine informanter i Albertslund er pensionister eller har taget en lavere uddannelse end den jeg er i gang med. Jeg mødte ofte fordomme om 'ungdommen' eller om min egen interesse i bæredygtighed, og disse blev måske kun nævnt i samtalen, fordi informanten blev opmærksom på forskellen mellem os. I refleksiviteten omkring interviews er det vigtigt at huske på at informanten former en mening om dig, ligeså meget som du gør om dem (Davies 2008:113ff). Denne mening kan påvirke, hvilken social identitet informanten taler ud fra. Er det faderen, manden, pensionisten eller den engagerede borger der taler. Mange af mine informanter kunne næsten lyde undskyldende over ikke at være 'bæredygtige nok' til mit studie. Dette tager Davies op og siger at det kan skyldes at informanten har formet en idé om interviewerens på baggrund af valg af emne (ibid.). Muligvis har de lagt skjul på noget, som de troede ikke ville leve op til mine forventninger. Det er dog ikke mit indtryk at informanterne var sensitive om hvad de delte, men det er en væsentlig tanke at have med i analysen af materialet at informanterne kan have talt ud fra deres mest klimaidealistiske selv.

TIDLIGERE FORSKNING

Antropologiske projekter om bæredygtighed har ofte omhandlet kulturer, der rammes af naturkatastrofer og hvordan de håndterer disse. Der findes for eksempel et stort materiale om vandrige (eller –fattige) kulturer i verden og hvordan sociale systemer interagerer med vand som følge af klimaforandringer (Hastrup 2014). Dette etnografiske materiale stammer fra projektet, *Waterworlds*, som blev startet på Københavns Universitet i 2009, hvorefter mange ph.d.-studenter har skrevet om kulturer, der påvirkes af vand, eksempelvis Susan Ullberg *Watermarks: Urban Flooding and Memoryscapes in Argentina* (2013) eller Astrid Andersen *Water is Life: an ethnography of urban ecology and water politics in Arequipa, Peru* (2014). For nyligt er antropologien også begyndt at fokusere på bæredygtighed som koncept og som et produkt af bekymringen for det globale miljø. I antologien *The Anthropology of Sustainability* har forskere undersøgt, hvordan antropologien kan studere bæredygtighed på nye måder, der fokuserer på bæredygtige, forebyggende livsstile og ikke kun på livet efter en miljøkatastrofe (Brightman & Lewis 2017)

Andre studier af bæredygtighed, der minder om dette og ikke beskæftiger sig med følgerne af klimaforandringer, men med forståelsen af det findes også. Det er for eksempel Jeppe Graugaards

(2014) etnografi om The Dark Mountain Project. Han fokuserer på de historier vi fortæller om den menneskelige verden og hvordan de bunder i en forståelse af natur og kultur, som ikke harmonerer med at leve bæredygtigt (Graugaard 2014:36ff). For at uddybe og besvare denne problematik afdækker han alternative verdensforståelser indenfor græsrodsbevægelser. Derudover er der sociologen Kari Norgaard (2011), der har gjort et studie i en norsk by under en særskilt varm vinter i 2000-2001 og på baggrund af interviews og etnografisk materiale analyseret, hvordan klimaforandringer eksisterer i hverdagen hos indbyggerne. Hun fokuserer på apati, ignorance og uvidenhed som de primære reaktioner på klimaforandringer og konkluderer at folk i byen faktisk har ret stor viden om global opvarmning, men alligevel holder det bort i en armlængde, fordi de ikke vil vide om det og ikke ved hvordan de skal vide noget om det (Norgaard 2011:207-230). Begge de ovennævnte projekter minder om dette studie med fokus på hverdagsliv, reaktioner og græsrodsbevægelser. Bruno Latour har netop udgivet en bog, som er et udgangspunkt for studiets præmis om kompleksiteten ved bæredygtighed. Den tager hele verdenssystemet op til revurdering og udgår fra et holistisk synspunkt, hvor Latour kæder alle globale problemer sammen med hele den politiske forståelse af jorden og naturen (Latour 2018).

DISPOSITION

Dette studie er komplekst og belyser mange problemstillinger om samme emne. Derfor kræver det også en gennemskuelig struktur for at skabe sammenhæng og forståelse. Hele den skriftlige fremstilling er opdelt i to, hvor den første del præsenterer en kontekstualisering, både af det specifikke etnografiske arbejde og dets metoder, men også af litteratur og forskning på emnet. Dette har til formål at placere og motivere studiets relevans. I anden del præsenteres fire kapitler (kap. 3-6), der belyser hver sin problemstilling som fremkom i analysen af bæredygtighed i husholdningen. Da emnerne er så forskellige er teorien skrevet ind i det kapitel den tilhører for at mindske forvirring hos læseren og sammenkæde teori og analyse mest muligt.

Kapitel 1 omhandler formuleringer af bæredygtighed i forhold til fremtidssyn og individuelle definitioner og forståelser af begrebet bæredygtigt.

Kapitel 2 præsenterer moralske prioriteringer af tid og økonomi med afsæt i kritikken af at økonomisk teori har en profitsøgende, rationel menneskeforståelse.

Kapitel 3 beskriver identitetsskabelsen som et bæredygtigt menneske og diskuterer statens rolle i individets motiver for at implementere bæredygtige vaner i hjemmet.

Kapitel 4 breder diskussionen ud til at omhandle danske værdier i det postmoderne samfund og betydningen af fællesskab i den bæredygtige omstilling.

Til slut afrundes studiet med en sammenfatning og konklusion, som også perspektiverer til mulige udvidelser af undersøgelsen.

ANDEN DEL

PRÆSENTATION AF TEORIER OG EMPIRISK DISKUSSION

Denne empiriske diskussion begynder med en omtale af fremtidsforståelse indenfor antropologien og definitioner af bæredygtighed. Både videnskabeligt set og informanternes tanker om, hvad bæredygtighed er, for at etablere den grundlæggende præmis for den videre diskussion. Dernæst tager studiet afsæt i tre primære teorier og udgangspunkter. Det første er teorien om moralsk økonomi, som udgår fra tesen om at mennesker ikke altid agerer ud fra et økonomisk incitament. Analysens næste tema er identitetsskabelsen som en 'bæredygtig type'. Dette tema grunder i et individualistisk samfund, hvor en moralsk korrekt identitet er vigtig. Ud fra Foucaults magtteori om subjektivering viser dette studie, hvordan samfundet opsætter rammerne for selvrealisering. Indenfor bæredygtighed omhandler det at der findes en samfundsdiskurs, hvor det miljørigtige menneske idealiseres, og derfor subjektiveres individet og følger denne diskurs ved at påtage sig et personligt ansvar. Dette tema bygger naturligt bro til en diskussion af fællesskab i Danmark og om individet selv skal tage ansvar eller stole på fællesskabet. Retorikken i bæredygtighedsdebatten lægger ofte ansvaret og magten hos individet, mens det danske samfund bygger på et fællesskabsideal der lægger op til det modsatte.

KAP. 3 FORMULERINGER AF BÆREDYGTIGHED

Dette kapitel vil belyse bæredygtighedens mange definitioner og de udfordringer den antropologiske disciplin har ved at undersøge dem. Dette sker igennem at se på informanternes forståelse af bæredygtighed og koblingen til spørgsmål om fremtidsforståelse. At bæredygtighed og fremtid hænger tæt sammen er helt centralt for at kunne analysere narrativer om bæredygtighed.

BÆREDYGTIGHED OG FREMTIDEN

Kulturforståelse er hjertet i antropologien, men kultur er oftest fokuseret mod nutiden og fortiden (Appadurai 2013:179ff). Mennesker formes af deres historiske kontekst, hvilket indebærer de traditioner, myter og kulturelle normer, der findes i de enkelte kulturer som grundsten for identitet. Det indebærer også den nuværende kontekst, dvs. den politiske situation, de nære relationer og det omkringliggende miljøes omstændigheder (ibid.), men definitionen af kultur omhandler sjældent fremtiden i antropologien. Fremtidige forhold kan dog være lige så vigtige i livsverdenen (ibid:5).

At studere fremtiden har været overladt til den økonomiske disciplin med ord som 'behov' og 'forventning', men udeladt i den antropologiske som kunne benævne de samme kapaciteter som 'forhåbninger' eller 'visioner om det gode liv' (Appadurai 2013:289ff). Mange handlinger og valg kan forklares af kulturel baggrund, men det foranliggende må ikke glemmes, for vi agerer mod at påvirke fremtiden. Appadurai (2013) beskriver, hvorfor det netop nu er vigtigere end nogensinde at antropologer begynder at forholde sig til fremtiden som et kulturelt faktum (ibid:180ff). I klimadebatten er fremtiden alfa og omega. Vil man undersøge menneskers syn på bæredygtighed er det nærmest umuligt at gøre det uden at tale om fremtiden, men det er svært at inddrage fremtiden når der kun er begrænset videnskabelig præcedens for, hvordan antropologer gør det. Der har været en tendens til blot at tænke på mennesker som passive observatører af fremtiden som en fjern horisont frem for som aktører, der skaber fremtiden (ibid:285). Appadurai foreslår at fremtiden skal forstås som kapaciteten til at efterstræbe (aspire) (ibid:184ff). Fremtiden er faktisk, men udformningen af den afhænger af de valg vi træffer i nutiden. Mennesker har forestillingsevnen til at stræbe efter en anden fremtid og kapaciteten til faktisk at ændre den i nutiden. Ifølge Appadurai har man en bedre evne til at efterstræbe, jo bedre stillet i samfundet man er, fordi de velstillede med deres viden og erfaringer kan forestille sig flere fremtidsscenerier (ibid:188ff). Det virker plausibelt at mere vidende mennesker har en bedre evne til at efterstræbe, men det kan diskuteres hvorvidt man entydigt kan sætte lighedstegn mellem velstillet og vidende. Det omhandler mere individets lyst til at opsøge information.

HVORDAN FORSTÅS BÆREDYGTIGHED?

Bæredygtighed er et ord, der bliver anvendt i en sådan grad at det er svært helt at vide, hvad det indebærer. Rent etymologisk betyder bæredygtigt at noget kan opretholdes (Graugaard 2014:28). Det vil sige i forhold til vores jordklode og klimaet på den handler det om at vi skal have en levevis, der kan opretholdes over længere tid. Det er selve nøglen til bæredygtighedsspørgsmålet, for den levevis vi har nu er ikke mulig at beholde. Det ville, i følge de fleste klimaforskere, kræve mere end en planet, da vores nuværende levevis bruger for mange ressourcer til at det overhovedet er muligt at opretholde forbruget (Latour 2018). Det er denne definition af bæredygtighed som studiet udgår fra, men dermed ikke sagt at informanterne i studiet nødvendigvis gør det samme. Det er meget forskelligt, hvilke tiltag informanterne tager frem som det første, hvilket vidner om en forskel i deres bevidsthed og definition af bæredygtighed.

VIDENSKABELIGT?

Dette studies videnskabelige definition af bæredygtighed udgår fra Graugaards diskussion og overvejelser (2014). Han mener, ligesom Appadurai, at fremtiden er fraværende som analytisk objekt. Graugaard skriver at transformerings i verdensbilleder ikke er bearbejdet i samfundsvidenskaben, hverken praktisk eller teoretisk, og at klimaforandringer som socialt narrativ i forskning er ensidigt, da begrebet altid baseres på frygt og dermed skaber en opdeling i de der frygter og de der ikke gør (ibid:26), eller mere populært: klimaforkæmpere og klimabenægttere. I stedet bør klimaforandringer forstås som delte bekymringer, der i forskning bliver en intellektuel ressource hvoromkring fælles og personlige identiteter og projekter skabes (Hulme 2009:326, citeret i Graugaard 2014:27).

Som før nævnt betyder bæredygtigt at noget kan opretholdes over længere tid. Dette lægger op til en forståelse af tid som mere cirkulær, hvor vi må tænke i cyklusser. Forholdet mellem mennesker og natur omhandler udnyttelse og ressourcer, hvilket i videnskaben kommer til udtryk i populariteten af natur-kultur eller mennesker-miljø dikotomierne. Det handler om en balance mellem menneskelige behov og naturbeskyttelse frem for mennesker som del af naturen (Graugaard 2014:28ff, 62ff). Disse grundlæggende synspunkter skal udfordres for at kunne forstå bæredygtighed som en situation, hvor mennesker fortsat kan eksistere i og sammen med naturen.

BLANDT INFORMANTERNE?

Alle informanterne blev spurgt om, hvorfor de synes bæredygtighed er vigtigt og ud af deres svar ses for det første at årsagerne altid er fremtidsfunderede, men også at bæredygtighed er et subjektivt begreb i forhandling om betydning. Da jeg spørger Jens, der er frivillig i Himmelkvarterets Genbrugsgård, hvad han generelt tænker om miljøforandringer og bæredygtighed svarer han, "Altså, hvad mener du med miljøforandringer?" hvortil jeg forsøger at specificere at det er de ændringer vi som mennesker bliver nødt til at lave for at tilpasse os ændret klima og Jens svarer "Jamen, det har

vi vel altid vidst at vi skulle på et eller andet tidspunkt". Dette begrunder han med at vi kan se forandringer i naturen lige udenfor vinduet når årstiderne forskubber sig og dyrene opfører sig forvirret. Jens tager altså fat i naturens forandringer som sin definition og hans spørgsmål til, hvad jeg mener viser netop at bæredygtighed ikke rigtig er fast defineret i bevidstheden. Jon fra KBHFF havde en lignende reaktion til spørgsmålet, da han svarede "Altså bæredygtighed tænker jeg er essentielt, eller sådan, vigtigt for klodens udvikling og hvad sagde du, økologiske omstillinger?" Hurtigt tabte han tråden og spurgte ind til, hvad det præcis var jeg hentydede til, hvorefter han funderede videre over at miljøforandringerne vel er subjektive og individuelle.

Hans' fra Albertslund svar på samme spørgsmål var "Jamen jeg synes det er vigtigt altså, jeg synes det er vigtigt at gøre noget ved det og jeg har da også dårlig samvittighed når jeg kører bil og sådan noget." Det første Hans tager frem er altså bilkørsel når jeg nævner bæredygtighed og miljøforandringer. Alice svarer "Jamen det tænker jeg jo er vigtigt. Jeg tænker helt overordnet at jo flere mennesker vi bliver på denne klode, jo mere ordentligt skal vi opføre os. Vi må tænke på kommende generationer, vi må tænke på at vi ikke skal smide alt det ud vi har gjort de sidste mange år. At vi skal til at genbruge i stedet for i meget højere grad." Hendes umiddelbare tanker om bæredygtighed og miljøforandringer handler altså også om en helt konkret praksis i husholdningen, nemlig genbruget. Fælles for alle informanterne er at fremtiden er en del af argumentet. Hvad end det er Jens, der siger at vi altid har vidst at det ville komme eller Alice, der siger vi må passe på fremtidens generationer eller Jon, der omtaler det som klodens udvikling. På feltobservationerne i Genbrugsgårdene blev fremtiden også diskuteret konkret i forhold til fremtiden for sortering. Her følger et uddrag af feltnoterne fra den første dag i VA Skovbyen:

"Jeg spørger også ind til om de føler sortering giver mening. Her har de også oplevet at rigtig meget bliver nødt til at ryge i stort brændbart og at det faktisk ender samme sted meget af det, men de tror alligevel på at vi vil se en forandring når først industrien følger med. Det vil sige at varer produceres i emballage, der kun skal i en kategori så det ikke skal skilles ad. Så bliver det lettere for folk og så skal de nok sortere endnu mere. De sorterer jo allerede mere nu." (Feltnoter 25.02.18)

Det er også formuleringer af fremtidsudsigter, når de udtrykker håb om at sorteringen vil fungere bedre når en større instans, industrien, følger med. Det vidner om at de tror på at affaldssortering er en vej til at påvirke fremtiden i den bæredygtige retning, de selv ønsker. På den måde kan alle informanternes ivrighed for 'at gøre noget' berette om at de ikke er passive observatører af fremtiden, men forsøger at forandre den. Det er sådanne forandringstiltag Appadurai taler om i forhold til aktiv planlægning og stræben mod fremtidsscenarier frem for passivitet (Appadurai 2013:267). Der er forskellige syn på hvad 'at gøre noget' indebærer, hvilket vidner om den forhandling af definitionen af bæredygtig levevis som jeg også vil påvise.

DELKONKLUSION: ET MANGEFACETTERET BEGREB

I de ovenstående afsnit findes eksempler på ændringer i forståelsen af og arbejdet med bæredygtighed. Det omhandler den videnskabelige definition og anvendelse, som er under forandring, da klimaforandringer generelt overgår til at være realiteter frem for mulige usikkerheder, hvilket medfører nye fremtidsformuleringer, da hele jordens befolkning står overfor en og samme faktuelle fremtid. Den kan ikke betvivles, men reaktionerne på den varierer, hvilket informanterne er eksempel på. De er alle forholdsvis ens i kulturel baggrund, politiske holdninger og social status, men udviser alligevel forskelle i umiddelbar tanke om og forståelse af bæredygtighed. Nogle nævner en husholdningspraksis, hvilket vidner om et personligt fokus på egen bæredygtighed, mens andre italesætter hele klodens og økosystemers udvikling, som udtrykker en bekymring, der rækker langt udover dem selv.

Dette afsnit har til formål at gengive kompleksiteten, der findes alene ved ordet bæredygtigt. Det er altså før diskussionen overhovedet er begyndt, men blot emnet nævnes er det genstand for mange definitionsspørgsmål, der konstant revurderes både i videnskaben og blandt folk i almindelighed.

KAP. 4 HUSHOLDNINGSØKONOMI & MORAL

Dette kapitel viser informanternes refleksioner over de økonomiske aspekter af en bæredygtig levevis. Dette gøres på baggrund af den samfundsvidenskabelige kritik af et økonomisk syn på mennesker som profitmaksimerende individer. Det viser sig tydeligt i informanternes diskussioner af fordele og ulemper at de kapitalistiske værdier og de miljøorienterede værdier er en kilde til konstant forhandling mellem egen vinding og bæredygtighed.

ANTROPOLOGIEN OG ØKONOMIEN

Økonomisk teori bunder i en tankegang om at mennesker handler rationelt og profitabelt. Økonomien har forsøgt at blive en eksakt videnskab ved at udgå fra at virksomheder vil maksimere profit og forbrugere vil maksimere nytte og derfra kan man regne på den økonomiske udvikling og præge den (Carrier 2017:19). Problemet er at der er andre faktorer, der påvirker mennesket end kun nytte og profit. Derfor kan økonomisk teori ikke forklare alle økonomiske handlinger fordi den simpelthen glemmer at tage hensyn til det menneskelige aspekt. Folk er ikke udelukkende rationelt tænkende og de er heller ikke kun egoister. De eksisterer sammen med andre og følelser, samkvem og relationer har betydning for økonomiske beslutninger (Laursen, 1999). Det er her antropologien kommer ind i billedet som en videnskab, der netop beskæftiger sig med konteksten omkring personer. Hvis det ikke er rationalitet og gevinst, der styrer menneskets beslutninger, hvilke kræfter er det så. For at forklare dette har historikeren E.P. Thompson introduceret begrebet moralsk økonomi, som handler om hvordan handlinger også gøres ud fra moral, etik og ansvarsfølelse og ikke kun nytte og profit (Götz 2015).

Antropologer har altid undersøgt det økonomiske aspekt af kulturer og de har altid set på det ud fra det Thompson senere kaldte moralsk økonomi. Økonomisk antropologi "opstod" altså som en kritik af den klassiske økonomiske teori, men det der definerer økonomisk antropologi har egentlig altid været del af disciplinen (Carrier 2017:31ff). Det er oplysning om at der findes økonomiske systemer, hvor moral er vigtigere end profit, som viser at økonomisk teori udgår fra et kapitalistisk synspunkt, der ikke nødvendigvis kan appliceres overalt (Hernandez 2012:4ff). Folk umenneskeliggøres og alle sociale relationer reduceres til markeder og penge, hvilket negligerer at der findes uselviske økonomiske handlinger. Det er bare ikke tilfældet at alle økonomiske systemer er profitorienterede og egocentrerede (ibid.). Afhængig af hvor dybt man dykker ned i antropologiske teorier om økonomi findes forskellige niveauer af forståelse. Dette studies syn på moralsk økonomi holder sig temmelig basalt til grundtesen om at handlinger ikke altid er nyttemaksimerende, men kan have andre årsager. Et dybere studie af moralsk økonomi kunne have identificeret forskellige økonomier og hvilke relationer, der findes i alternative former for økonomiske sfærer ligesom Bruun

gør i sit studie af moralsk økonomi i andelsboligforeninger (Bruun 2012:29ff). Eksempelvis kunne naboskab forstås som en moraløkonomisk relation eller hele det frivillige arbejdsystem som et økonomisk forhold, der baseres på mere end blot penge.

PRIORITERINGER AF ØKONOMI

I tilfældet bæredygtighed omhandler de moralske økonomiske handlinger at vælge miljøhensyn over privatøkonomi. Det er f.eks. en moralsk handling at købe de dyrere miljømærkede varer frem for discountprodukter med nøjagtig samme indhold. Det gør ingen forskel for individet udover at man bruger flere ressourcer på at købe det miljømærkede, men der er en sikkerhed for at produktet er mere bæredygtigt produceret end det billige alternativ. En sådan handling kan ikke umiddelbart forklares af klassisk økonomisk teori for det er ikke rationelt. Når informanterne fra KBHFF fortæller at det ikke giver økonomisk mening at være medlem er det et klart bevis på at de gør det af moralske årsager på trods af at de er bevidste om at det belaster deres privatøkonomi mere end nødvendigt. Da jeg spørger Jon om han synes det giver mening økonomisk svarer han:

“Ikke altid nej, det gør det ikke. Slet ikke. Og det er jo det, der er en udfordring ved supermarkederne, som jo kan købe - altså som køber kæmpe engrostring ind i store mængder og derfor kan sælge det billigt. (...) så nej, det er ikke altid økonomisk rentabelt, men så er det alle de andre ting, der betyder noget for mig og som overskygger det at jeg måske godt kunne få det billigere igennem et supermarked. Ingen indpakning og det er økologisk og det er lokalt og sådan.”

Dette udsagn er et eksempel på at bæredygtig moralsk tankegang overskygger den økonomiske. Jon vælger at investere i miljørigtighed frem for at have flere penge til sig selv ved at vælge billigere alternativer. Den andet interviewperson fra KBHFF gav udtryk for lidt samme tankegang, men her endte det økonomiske med at overskygge det moralske. Anna fortalte:

“Jeg meldte mig ind, egentlig primært af økonomiske årsager tror jeg, fordi at jeg spiser så mange grøntsager som jeg gør og det bare skal være øko og biodynamisk i forvejen, så tænkte jeg at så kunne det være at jeg kunne spare nogen penge der og det kan jeg sgu ikke har jeg så fundet ud af, men så selvfølgelig, så lå der også det i det at jeg var overbevist om at jeg så på mine vagter ville møde nogen skønne mennesker, som havde taget stilling til nogen af de samme ting som jeg havde idet man også støtter nogen mindre gårde og nogen der er i gang med at opstarte noget økologi og biodynamisk og det vil jeg da helt klart hellere være med til frem for at gå ned og købe i supermarkedet(...)”

Anna meldte sig ind for nylig, fordi hun allerede var en meget bæredygtigt bevidst forbruger der gerne bruger lang tid på sine indkøb for at få økologiske og frilandsprodukter og derfor tænkte at KBHFF ville gøre det lettere og billigere at få de grøntsager hun allerede køber andre steder fra. Hun

fandt dog hurtigt ud af at det ikke var billigere og egentlig heller ikke lettere, fordi hun fortsat blev nødt til at købe mange produkter andre steder, så det blev bare en forlængelse af hendes indkøbsrute. Samtidig giver hun også udtryk for at hun ville være medlem af en forening, der støtter gårde i at omstille til økologi frem for bare at støtte supermarkederne. Det var altså både økonomiske, moralske og fællesskabsårsager der motiverede Anna til at melde sig ind. Forskellen på hende og Jon er at det økonomisk urentable for Anna overskyggede det moralske. Man kan hævde at den rationelle, kalkulerende natur der søger efter størst personlig vinding tog over og blev vigtigere end moralen på dette område. I økonomisk antropologi bliver dikotomien moral/økonomi ofte undersøgt som udfordring til grundtesen om det kalkulerende, profitsøgende individ fordi der findes andre årsager til konsumering end egen nytte. Hernandez studie om moral og økonomi på Cuba konkluderer at de to ting ikke kan adskilles som en dikotomi og at spørgsmål om moralske økonomiske valg eller profitable økonomiske valg altid er komplekse forhandlinger med mange overlap (Hernandez 2012:168ff). Dette er tilfældet i Annas situation, hvor hun allerede før KBHFF købte meget bæredygtigt, hvilket hun også fortsætter med selvom hun melder sig ud. Derfor kan det ikke entydigt siges at hun valgte økonomi over moral, for moral i forhold til bæredygtighed fortsætter med at gennemsyre mange af hendes økonomiske valg i dagligdagen.

I Albertslund Kommune har de nye pålagte affaldsløsninger økonomiske konsekvenser i de enkelte husstande. For det første har det været dyrt for boligområderne at få nye containere, men det havde været endnu dyrere hvis affaldet skulle hentes ved hver enkelt hus.

“Da vi skulle have indført de nedgravede containere, åh det var også en kamp. Det vi fik det igennem på var økonomien. Det er dyrt at få hentet skrald ved hver eneste husstand.”

Sådan siger Alice om at beboerne kun ville gå med på at betale for nedgravede containere fordi de fik fremlagt at det ville blive endnu dyrere for dem at skulle implementere kommunens affaldskrav på husstands niveau. Det viser tydeligt at det økonomisk rentable igen spiller en stor rolle. For at overbevise om at boligforeningen skal betale for et tiltag, der forbedrer muligheden for at leve bæredygtigt skal det også være økonomisk fordelagtigt. Havde kommunen ikke pålagt alle beboere at sortere affaldet var det formodentlig aldrig blevet stemt igennem fordi det er en dyrere løsning end den mangelfulde sortering de havde før. I Himmelkvarteret er folk allerede negative om affaldssortering efter kun et år og meget af det skyldes økonomien. Da jeg spørger Jens, hvad han selv gør for at leve mere bæredygtigt svarer han:

“Helt ærligt så gør jeg ikke ret meget. Det gør jeg ikke. Ikke engang det der affaldssortering. Nej, jeg synes, i mine øjne så er det faktisk rent til grin.”

Jeg spørger, hvorfor han mener det, hvortil han svarer:

“Vi har lige haft et bestyrelsesmøde, hvor vi så ser et regnskab udefra BoVest² og der er selvfølgelig også nogen af kommunens ting med og ser vi under den post, der hedder nedgravede containere og det kan vi godt tilslutte os det beløb der står for at få dem tømt, men nedenunder, der står et beløb der hedder 92.000 og så siger vi hva?! Så spørger vi den BoVest-mand hvad han kender til den og så siger han at det er et gebyr vi allerede har fået af kommunen fordi de har vurderet at containerne ikke har været sorteret som de skulle, så får vi allerede en straf dér og den skal vi nu forklare vores beboere. Det bliver edderma’me ikke sjovt, for det kan jo resultere i en husleje-forhøjelse, hvis beløbet på et tidspunkt bliver større og det vil de fandme ikke have, så hopper og springer de i hvert fald de beboere.”

Jens giver helt tydeligt udtryk for at diskussionen altid vender tilbage til husholdningsøkonomien. Det var okay at få bygget de nedgravede containere og at kommunen implementerede grundigere sortering af husholdningsaffald selvom det kostede boligforeningen lidt, men da de begynder at få gebyrer for ikke at følge kommunens reglement (URL 1) forudser han hurtigt at holdningen til sortering bliver negativ blandt beboerne.

I de boliger, hvor Alice og Hans bor er der for få år siden lavet en gennemgribende renovering, som også har bragt varmemeforbruget ned. De er meget stolte af det og mener begge at det er deres største bidrag til at leve mere bæredygtigt. Hans siger:

“Ja, altså det største bidrag jeg har givet det er at vi har arbejdet for renoveringen af de her huse ikke, hvor vi har reduceret CO₂-udledningen voldsomt. Prøv at se her i forhold til varmeregningen og vandforbruget er også faldet ikke, og det synes jeg faktisk, det er det jeg er allermost stolt af at vi har lavet ikke.”

Han viser mig figurer over boligforeningens regnskab og forbrug over flere år, hvor det tydeligt ses at renoveringen har givet lavere forbrug af vand og varme. Alice taler også om renoveringens fordele som det første, men deres retorik omkring det handler i lige så høj grad om at det er blevet billigere at bo der. Moral og økonomi går hånd i hånd i alle de beskrevne eksempler og det er en evig vekselvirkning og diskussion for individet, hvad der vejer tungest. Sammenholder man alle situationerne tyder det ikke på at den bæredygtige moral særlig ofte er stor nok til at præge økonomiske valg i husholdningen. For at beboere i Albertslund skal være positive mod de gebyrer og huslejestigninger som containerne eventuelt medfører må hensynet til miljøet være vigtigere end hensynet til ens egen økonomi eller også må bæredygtigheden simpelthen blive den økonomisk rentable løsning.

² BoVest er et boligselskab, der administrerer boligforeninger i kommuner vest for København. Himmelkvarteret hører under dette (bo-vest.dk).

PRIORITERINGER AF TID

I mange tilfælde oplevede jeg at informanterne beskrev tidsforbrug ligesom de beskrev pengeforbrug. Eksempelvis Anna, der i ovenstående afsnit nævnte at hendes bestræbelser på at handle bæredygtigt bragte hende ud på lange indkøbsruter og at KBHFF kun havde gjort den længere, hvilket også talte imod at være medlem. Udover at det var en ekstra økonomisk omkostning blev det også en tidsmæssig omkostning. Det samme gælder for affaldssorteringen når samtlige informanter giver udtryk for at de synes det er en besværlighed at sortere. Det tager længere tid og tidsforbruget er demotiverende. Derfor skal boligforeningerne gøre en endnu større indsats for at overbevise beboerne om det positive ved de nye affaldssystemer. Som beboer ser man primært at affald pludselig skal være en tidssluger og at boligforeningen endda skal betale mange penge for denne besværlighed. Hvis ikke man er moralsk motiveret for at gå ind for 'besværligheden' er der kun den økonomiske straf fra kommunen tilbage som motivator og endnu engang har privatøkonomien overtrumpet moralen.

DELKONKLUSION: ØKONOMISK RENTABELT ELLER MORALSK RENTABELT

Spørgsmål om økonomi vil også altid være spørgsmål om moral. Hvad enten det er økonomi i stor skala eller husholdningen. 'Konsumering er den arena, hvor kultur bliver formgivet' skriver Douglas (1978:57), og det er en god forklaring af, hvorfor moral hænger uløseligt sammen med økonomi. Ved konsumering kan individet vælge kun at tænke på sig selv eller det kan dele sin økonomi med andre (ibid.). Når informanterne vælger at prioritere bæredygtighed over husholdningsøkonomi har de valgt at dele deres økonomi til det fælles bedste (det fælles er i dette tilfælde alle mennesker på jorden). Der findes mange normer og uskrevne regler når det kommer til konsumering og de er alle moralbaserede valg angående økonomi. De findes i forskellige formater i alle kulturer, men fælles for dem er at de bringer individet i en position, hvor det hele tiden må vurdere om rationalitet og 'økonomisk sans' eller moralsk perspektiv er vigtigst (Hernandez 2012:162ff). I forhold til bæredygtigheden er det en evig forhandling af, hvornår det er 'okay' at vælge den lette eller billige løsning og hvornår man 'forventes' at vælge miljørigtigt. Disse diskussioner og forhandlinger afhænger af hver enkelt persons omstændigheder og tanker om sin omverden, hvilket informanterne er gode eksempler på. De to unge KBHFF-informanter ser generelt at folk går mere op i bæredygtighed og vil derfor umiddelbart gerne støtte foreningen, på trods af en højere pris. Albertslund-informanterne oplever en kommunal indsats mod større bæredygtighed som det er påkrævet at efterleve for på længere sigt bliver det faktisk det eneste økonomisk rentable. Når informanterne gengiver den evige forhandling af moral eller profit kan det forstås som udtryk for nogle økonomisk rationelle værdier der er indlejret i deres vaner og derfor er svære at slippe for at vælge et bæredygtigt alternativ.

KAP. 5 ER JEG DEN MILJØBEVIDSTE TYPE?

Dette kapitel undersøger bæredygtig levevis som en selvrealiseringsproces. Denne proces kan være motiveret af øget information, som leder til en øget personlig ansvarsfølelse. Hvis informationen stammer fra statslige samfundsdiskurser og normer, kan selvrealiseringen dog være udtryk for en diskursiv magt over individet frem for en individuel motivation.

STATSLIG SUBJEKTIVERING

Mange af Foucaults teorier handler om magtformer og udøvelsen af magt. En af hans teorier handler om statens magt over individet i det postmoderne samfund (Oliver 2010:160). Hans teori går på at staten udøver magt igennem at opmuntre til en bestemt adfærd. Denne opmuntring kan komme igennem høj kontrol i stil med det klassiske system med overvågning og adfærdsregulering (ibid:54ff), men det kan også være at italesætte moralsk god adfærd, som påvirker befolkningen og dermed er en mere subtil magtudøvelse. Det er f.eks. i spørgsmål omkring sundhed, hvor argumentet er at staten skal sørge for behandling af syge individer, og derfor må de gerne opmuntre en adfærd og livsstil der minimerer sygdom og dermed minimerer statsbetalte behandlinger (ibid:161). Denne form for magtudøvelse kalder Foucault 'subjektivering', fordi det enkelte individ (subjektet) former sin egen identitet uden at være bevidst om at de faktisk opfylder krav og forventninger fra staten. Det vil sige at ved at gøre ting der gavner sig selv, har individet realiseret sig selv, men på baggrund af en ubevidst statslig opmuntring til at gøre det. På den måde kan individualisering i det postmoderne samfund forstås som en magtinstallation, hvor selvrealiseringen kommer af påtvungne sandhedslove der fortæller individet hvad det skal gøre, tro og mene. Offentlige autoriteter kan være instanserne bag disse sandhedslove, når de opsætter retningslinjer der beror på selvstyingsprincipper (Shamir 2008:2,7). På den måde bliver autoritative regler til delte løsningsprocesser, hvor alle forventes at løfte et ansvar i form af at deltage i demokratiet, interessere sig for samfundsproblemer og tage hånd om det der berører en selv (ibid.:13) (Selznick, 2002). Det kan lyde fuldkommen banalt i dagens samfund, hvor den personlige frihed er større end nogensinde og gode råd og retningslinjer frem for regler næsten er normen, men når retningslinjerne stammer fra samme autoritet som ville have formuleret regler og love, er der måske ikke så stor forskel endda. Det er blot en anderledes retorik, men den fortæller stadig individet, hvad det moralsk rigtige at gøre er, ligesom en lovgivning også ville gøre det.

ANSVARLIGGØRELSEN

Den videnskabelige forståelse af konsumering har forandret sig, og ligeledes har tanken om forbrugers rolle i samfundet. Shamir (2008) mener at det sociale er blevet økonomiseret, og forbrug er ansvarsbaseret både for forbrugeren og virksomheden. Forbrugeren omtales som en person der

bærer et ansvar for sig selv og andre, og denne ansvarliggørelse sker gennem selvrealisering. På den måde kommer individet i fokus ved at skabe en autonom identitet igennem at træffe valg i deres forbrug og vaner (Barnett et.al. 2011:39ff). I kraft af subjektivering af den bevidste forbruger bliver individet også selv ansvarlig for at vælge moralsk. Den enkelte person må selv tage ansvar for om forbruget skal være karakteriseret af nyttemaksimering eller af det etisk korrekte (hvad end det er bæredygtighed, sundhed, nødhjælp m.m.). Shamir kalder det 'age of responsabilization', hvor det er et fokus i samfundet at moralsk ansvar er en del af kultur, social praksis og forbruget (Shamir 2008:7ff). Den politiske sfære er også økonomiseret igennem privatisering, og offentlige autoriteters metoder er ansvarsskabende for individet igennem normative retningslinjer (ibid:2ff). På den måde er alle økonomiske handlinger, ifølge Shamir, blevet moraliseret, og den økonomiske tankegang gennemsyrrer samfundet, fordi alle dele af samfundet handler ud fra en økonomisk (og dermed moralsk) logik (ibid.:1ff). Dette gælder såvel statslige som ikke-statslige autoriteter, men kan også ses på individniveau. Når den enkelte forbruger skal udføre en økonomisk handling, er det også altid en moralsk handling og en afvejning af ansvar, moral og økonomi.

AT SKABE SIG SELV SOM BÆREDYGTIGT MENNESKE

Ud fra ovenstående gennemgang af samfundskræfter, der forsøger at forme individet til at træffe moralske beslutninger er det interessant at undersøge informanternes egen udlægning af deres ansvar for bæredygtighed. Hvorvidt de italesætter deres selv billede som bæredygtigt menneske som en selvrealiseringsproces og hvordan de ser på ansvaret for at opnå en bæredygtig levevis. Både ansvarliggørelsen Shamir taler om og Foucaults subjektivering omhandler på sin vis en diskussion af ledelsesstil i forhold til top-down styring eller fællesansvar (Shamir 2008:3ff). Lige præcis denne diskussion om statslig lovgivning kontra personligt ansvar blev central i alle interviews, men spørgsmålet er om det personlige ansvar, som informanterne føler, også er skabt af statslig magtudøvelse.

På mange måder er bæredygtighed et aktivt tilvalg og sjældent den lette løsning. Det er fortsat dyrere og mere omstændeligt at købe økologiske produkter frem for discountvarerne. Det er fortsat lettere at køre bil end at være afhængig af den offentlige transportsektor, som kan være upålidelig til tider. Det er fortsat lettere at kaste alt affald i samme pose end at skille alle beholdere ad i tre fraktioner. Disse eksempler og mange flere er på visse måder normbrydende adfærd som personen beslutter at leve efter på trods af det besvær det måtte medføre. At klimavenlig adfærd nærmest er normbrydende ses blandt andet af en rapport fra Danmarks grønne tænketank CONCITO, som har fremhævet fem familier i Danmark, der falder lavt ud i CO₂-udslip pr. husstand, men højt i trivselsmålinger og

beskriver hvilke særlige ting de gør i deres hverdag for at leve bæredygtigt³. Rapporten er en udfordring af myten om at en bæredygtig livsstil betyder lavere levestandard og trivsel, hvilket er den gængse antagelse i Danmark (Madsen & Nygaard, 2017). Den bæredygtige livsstil er ikke gjort naturlig igennem f.eks. ændret infrastruktur, så bilen ikke er det letteste valg eller affaldssystemer, der gør det intuitivt at sortere og det kan skyldes at der endnu ikke findes en normativ konsensus om at prioritere vaneændringerne mod en bæredygtig livsstil. Hvis vi udgår fra denne tese om at det fortsat er normbrydende at lave livsstilsændringer mod bæredygtighed er alle informanterne normbrydere. De er, som tidligere nævnt, alle fundet igennem frivillige projekter, hvor de donerer en vis mængde tid til at fremme bæredygtige tiltag. Eksemplerne på besværligheder ved at træffe bæredygtige valg fortæller også at autoritative instanser måske nok italesætter det moralske valg, og derved subjektiverer, men ikke har indført de ændringer, der skal gøre det moralske valg til det lette valg. Derfor kræver det at individet er enormt ansvarsbevidst.

At ansvar er en stor del af bæredygtighed i hjemmet ses tydeligt hos informanterne, hvor alle italesætter at det er aktive valg de træffer for dem selv om at leve mere bæredygtigt. Jon og Anna som begge giver udtryk for at være meget optaget af klimaforandringer og bæredygtighed fortæller at det fylder meget at træffe det bæredygtige valg.

“Jeg ser det ikke som en udfordring at træffe det bæredygtige valg, men det fylder rigtig meget, altså jeg har rigtig meget fokus på hvad det er jeg køber. Og i udgangspunktet så lidt forarbejdede fødevarer som muligt”

Dette siger Jon mens Anna fortæller at en indkøbstur for at handle dagligvarer ofte involverer tre-fire forskellige butikker fordi hun vil købe biodynamiske grøntsager. De tager begge etiske valg i husholdningsøkonomien frem for nyttemaksimerende. Samtidig giver Jon også udtryk for en opmærksomhed på at der er ting han ikke gør så bæredygtigt som han kunne.

“... der er da helt sikkert også nogen ting i mit liv eller i min hverdag, hvor andre måske ville tænke, ‘ej det kunne du sgu godt gøre bedre i forhold til at være mere bæredygtig’, helt sikkert. Det kunne jeg forestille mig. Det kunne være lige fra at bruge opvaskemaskinen til, hvad ved jeg, mine madvaner, brug af lys, ja, alle mulige ting.”

Dette citat viser hans bevidsthed om at det bæredygtigt moralske ansvar ligger bagom mange af hans tanker om hverdagen og livsstilen. Det er helt gennemgående hos informanterne at bæredygtighed gennemsyrrer mange af deres beslutninger. Det ses f.eks. også hos Alice, der fortæller:

“Jeg synes jeg er bevidst om det jeg bruger af naturens ressourcer, altså vand osv., jeg lader ikke bare vandet løbe jeg slukker for vandet og samler det i en balje og skurer mine kartofler i

³ Eksempler på tiltag, der fremhæves i rapporten er madforbrug, genbrug af produkter, færre flyrejser, mindre varme og el og mindre bilkørsel. Rapporten viser at alle de fem familier har reduceret deres CO2-udledning på disse parametre uden at forringe levestandarden.

det. Altså sådan daglige småting, der gør jeg meget for det, synes jeg, men det er sikkert nogen der kan gøre det meget bedre. Så sorterer vi jo og vi er meget opmærksomme på at sortere.”

Efter en lille pause tilføjer hun:

“Jeg går ikke i genbrugstøj. Det kan jeg ikke finde ud af. Jeg har prøvet at købe noget og jeg fik det aldrig på, så der er jeg jo nok ikke en bevidst forbruger.”

Her er det tydeligt at Alice træffer mange aktive valg og overvejer bæredygtighed i mange hjemlige rutiner. Det gælder ikke kun det hun faktisk gør og måske er stolt af, men også de områder, hvor hun bliver for komfort-orienteret til at være en moralsk forbruger og ikke kan ændre sine vaner. Hun udviser en bevidsthed om dette ligesom Jon også nævnte områder hvor han kunne forbedre sin bæredygtighed, for eksempel ved ikke at bruge opvaskemaskine.

INFORMATION OG APATI

Det er tydeligt at de fleste informanter føler et ansvar for at leve bæredygtigt og er bevidste om hvor vidtrækkende det at leve bæredygtigt er. Flere nævner at det perfekte bæredygtige menneske næsten er umuligt at opnå og med denne erkendelse følger også en dårlig samvittighed. Når flere siger at der helt sikkert er områder de kunne forbedre sig på og at andre måske ville synes de skulle det, giver de både udtryk for en samvittighed om ikke at gøre nok i forhold til deres ansvar og en bevidsthed om andres forventninger. Begge disse er nøgleaspekter i de problemer, der kan være ved øget information om hvad en bæredygtig levevis indebærer. Hans fortæller om sit syn på information om bæredygtighed og muligheden for at gøre en forskel:

“Ja, og det [information] kan også være helt handlingslammende og jeg tror faktisk at der er rigtig mange mennesker der ved det her godt og, okay, nu dem jeg snakker med, det er jo dem der har meldt sig til genbrugsgården, men nej, der er også mange andre der godt ved det, og som måske tænker ej, det er ikke mit problem eller det kan jeg alligevel ikke gøre noget ved og så skyder det væk, ikke.”

Han diskuterer næsten med sig selv for at nå frem til en holdning, hvilket refererer tilbage til hele kompleksiteten ved bæredygtighed. Han mener at for meget information kan blive handlingslammende, så folk ikke tager ansvar. Det kan give anledning til apati når individet bliver pålagt mere ansvar end man kan leve op til, men måske er overbevist om at omverdenen forventer at man lever op til det. Samtidig løfter staten ikke altid det ansvar de burde, hvilket yderligere gør det svært at motivere individet til at gøre det. Måske bliver det lettere at gøre ingenting og ignorere problemet end at leve med den dårlige samvittighed over ikke at leve op til sit ansvar. Latour mener at mange politikere indtager denne holdning og derfor kan det ikke undre at borgere gør det samme (Latour 2018:37ff). De er klar over situationens alvor, men fravælger at se det i øjnene og lever videre med skyklapper indtil den dårlige samvittighed forhåbentlig er glemt igen (ibid.).

Hele klimasituationen og hele bæredygtighedsbegrebet er så vidtrækkende at det kan være uhåndterligt for mennesker at forstå. Hvis man forsøger at forstå problemernes fulde udstrækning er der en risiko for at indtage en apatisk holdning og gøre ingenting fordi det alligevel er kommet så vidt at det er svært at se løsningen. Latour (2018) kalder det for “trumpismen” når klimaforbædere simpelthen ikke vil se sandheden, men bare vil beholde sin levestandard for alt i verden. Så vidt går informanterne ikke i deres udsagn, men de nævner at det er en risiko at folk ikke er villige til at ændre deres vaner i hjemmet fordi det vil påvirke deres levestandard selv hvis de fik tilstrækkelige informationer. Tidligere i dette afsnit fremhævede jeg en undersøgelse af CONCITO, der skulle vise at det er muligt at leve bæredygtigt uden at forringe sin levestandard (se s. 26). Denne undersøgelse kan forstås som en forebyggelse af den klimaforbæder-adfærd, der bunder i en frygt for at leve dårligere, hvis vi skal leve mere bæredygtigt. Dette kobler også tilbage til fremtidsdiskussionen, hvor man kunne argumentere for at klimaforbæder-adfærd er et eksempel på fremtiden som en kulturel horisont og ikke som et foranderligt faktum. Ved udelukkende at vurdere den ændring i levestandard der skal implementeres nu og ikke tænke på den enorme ændring, der bliver nødvendig, hvis ikke vi ændrer noget nu, besidder man faktisk ikke forståelsen af at fremtiden kan påvirkes af valg vi træffer i dag.

LOVGIVNING ELLER 'INDRE MOTIVATION'

Et tilbagevendende spørgsmål i interviewene var om omstillingen til bæredygtighed skulle komme nedefra, som en folkebevægelse eller om det skal reguleres fra staten og kommunernes hånd. Informanterne har udvist meget vekslende holdninger på dette punkt, hvor nogen mener at der ikke vil ske ændringer uden at folk har en såkaldt indre motivation til at ændre deres vaner. Andre siger at det er politikernes ansvar at leve op til de aftaler, der er indgået og at de må sætte rammerne for en mere bæredygtig befolkning. Hans beskriver dilemmaet ved at mene at politikerne reagerer, hvis befolkningen viser en interesse.

“Det er meget vigtigt at dem der har politisk indflydelse at de tager et ansvar her ikke, men der tror jeg da også at det virker ind at når vi laver sådan noget her så ser de politikere dér også at det bliver taget positivt imod og det virker jo også ind på de politikere der, ikke.”

Han giver altså udtryk for at begge dele er nødvendigt, for politikerne følger folkets ønsker, men folket er nødt til at følge politikernes regler. Det skaber en form for gensidig magtbalance, hvor befolkningen skal agere politisk, men kun kan gøre det indenfor de rammer som staten opsætter for det. Subjektiveringsteorien beskriver dette dilemma for individet ved at sige at subjektivering har til hensigt at skabe den frit vælgende borger, der indordner sig under den disciplinerende magt. Det handler om at tilegne sig viden om sig selv og sin omverden, for at blive et ansvarligt individ. Der er altså tale om et personligt ansvar som subjekt, men samtidig også en indordning under en

disciplinerende magt, der sætter en diskurs for individets muligheder (Barnett et.al. 2011:41ff).

For at overføre dette til informanterne i dette studie er det for eksempel interessant at se, hvordan mulighederne for affaldssortering bliver skabt (i større eller mindre grad), men ansvaret for faktisk at sortere ligger på individet. Det er en subjektiveringsproces, hvor den enkelte person selv må tilegne sig den nødvendige viden til at blive et ansvarligt menneske, men samtidig begrænses af kommunens opstillede rammer. Kommunen har bestemt at miljøhensyn og affaldssortering skal være en vigtig del af at være Albertslunder og dermed bliver det en påtvungen identitet for individer i Albertslund, som de må leve op til igennem selv at skabe den identitet, der passer i kommunens rammer og forventninger. KBHFF kan forstås som en reaktion på en samfundsdiskurs om at ansvarlige mennesker køber bæredygtige varer. Det vil sige at en samfundsdiskurs har opsat nogle rammer for den ønskværdige identitet som klima-ansvarligt individ, men personer må selv ud og opsøge viden og muligheder for at leve op til denne idealidentitet. Det er netop subjektiveringsprocesser når samfundsnormer skaber et ideal som den frit vælgende borger stræber efter og dermed omskaber sig selv til at passe ind i normernes idealidentitet.

DELKONKLUSION

Ud fra subjektiveringsteorien og ansvarliggørelse, som videreudvikling af denne, har dette afsnit belyst informanternes syn på sig selv som bæredygtige individer. Dette igennem deres italesættelse af egne tiltag mod bæredygtighed, men også deres opmærksomhed på de områder, hvor de ikke føler at de gør nok. Derudover har informanterne givet udtryk for at information er essentielt i identitetsskabelsen. I processen mod at skabe sig selv som ansvarsfulde samfundsborgere har de fået så meget information og viden at de ikke synes det er tilladeligt at lade være med at gøre noget. Det er f.eks. tilfældet for Jon og Anna, der begge aktivt har tilvalgt den bæredygtige livsstil efter at have fået viden, der har oplyst dem om at andet ville være uansvarligt. Det vil sige at den 'indre motivation' som de taler om faktisk er kommet igennem et samfundsansvar, som kan forstås som en subjektiveringsproces. Samfundet opsætter en diskurs og normative rammer for en idealidentitet som miljøbevidst person og individerne efterstræber denne og bliver dermed til ansvarsfulde samfundsborgere, som vil gøre en forskel og ønsker at politikerne gør mere. Derfor starter de måske bevægelser, der skal påvirke politikerne i mere bæredygtige retninger og politikerne følger deres vælgere ved at sætte krav til den gode, ansvarsfulde borger. Befolkningen påvirkes, følger trop, bliver mere informeret og bevidst og stiller måske flere krav. Det er denne vekselvirkning mellem borgere og politikere, som de fleste informanter giver udtryk for at de tror på, når de ikke kan sige om forandringerne skal komme nedefra eller oppefra.

Hele dette kapitel omhandler subjektiveringsprocesser, hvor staten skaber ansvarlige borgere, men i samtaler med informanter fremkommer også en tydelig frustration over politikernes manglende

handling. I lyset af det, er små initiativer for en bæredygtig levevis næsten en subversiv proces, fordi individet forsøger at transformere samfundet udenom politikerne. Staten opstiller muligvis retningslinjer og moralske krav, men de har ikke påbudt at alle eksempelvis skal købe økologi. For nogen handler valget at købe økologisk om at sende et signal til politikerne om, at befolkningen vil se de forandringer, de selv bliver opfordret til at gøre i hjemmet, ske på bredere samfundsplan.

KAP. 6 FÆLLESSKAB ELLER INDIVID

Fællesskabet vil ofte være noget af det første mange peger på som kendetegnene for dansk kultur. Danmark bygger på foreninger, hvor folk er gået sammen i mindre forsamlings med et fælles formål. Et gammelt mundheld siger at når to danskere mødes giver de hånd. Når tre danskere mødes danner de en forening (Frederiksen et.al., 2014). Det er en spøg, men det er ikke helt forkert. På mange måder bygger rigtig meget af dansk kultur på idealer som 'at løfte i flok' eller 'ingen lykkes med noget alene', men disse grundlæggende idealer skurrer lidt med nutidens individualisering og kapitalismens 'hver mand er sin egen lykkes smed'-ideal, som de seneste generationer er opvokset med. Et dansk forskningsprojekt på tværs af samfundsvidenskabelige fag undersøgte foreningskulturen i landdistrikterne og om den er i udvikling eller afvikling (Ibsen et.al, 2009). Ud af dette projekt viser det sig at det afhænger af, hvem man spørger, for mange ældre danskere vil sige at fællesskabet er truet, mens de yngre vil sige at det blot bliver revurderet og tager nye former (ibid.). Dette kapitel viser karakteren af de frivillige fællesskaber og behandler informanternes udsagn om dem med fokus på vigtigheden af fællesskabet sammenlignet med det individuelle ansvar.

FÆLLESSKABSIDEALET I DANMARK

Fællesskab er en fuldkommen indgroet del af at være dansk. I sit studie af danske andelsboligforeninger beskriver Maja Bruun (2012) at eksistensen af fællesskaber er lige så naturligt i Danmark som lysten til at være en del af sociale grupper eller tilhørsforhold, hvilket mange antropologer har beskrevet som grundlæggende aspekter af enhver kultur. Danskerne påmindes ofte om vigtigheden af at deltage i fællesskaber (Bruun 2012:82). Fællesskabet er lidt lig det engelske 'Communities' og dog alligevel ikke, for fællesskabet er et så gennemgribende koncept at det repræsenterer en særlig form af socialitet, som har stor betydning i det danske samfund. Alle forventes at være del af et fællesskab og karakteren af fællesskabet italesættes og diskuteres (ibid:85). Den engelske socialantropolog Richard Jenkins har gjort feltarbejde i en mindre dansk by og beskriver at individualitet er højt værdsat, men at hverdagens normer bunder i en kollektivitetsfølelse, der er så stærk at den næsten er tvungen for danskere (Jenkins 2011:294ff). Det er om noget et land med et stærkt forestillet fællesskab, for danskere giver altid udtryk for at danskhed handler om alt det vi er fælles om, men samtidig fremhæver de lige så ofte alle forskellene i det meget lille land (ibid:215ff). Derfor kan man undre sig over hvad der er vigtigst; forskellene - for eksempel på jyder og københavnere - eller det samlede fællesskab. Det findes der nok ikke svar på, men det medfører at det samlede danske fællesskab faktisk får en meget forestillet karakter, næsten grænsende til imaginært (ibid:224). Dette forhold til fællesskab er karakteristisk for danskere, hvilket også kommer til udtryk i de fællesskaber dette studie undersøger.

INFORMANTERNES MILJØORIENTEREDE FÆLLESSKABER

Alle informanter er fundet igennem foreninger baseret på frivilligt arbejde og fra begyndelsen af feltarbejdet var det hensigten at undersøge hvorvidt fællesskabet i foreningen kunne skabe motivation til at implementere flere bæredygtige vaner i hjemmet. Jeg opdagede snart at fællesskabet langt fra var så stærkt som jeg havde håbet og forventet. Nedenstående citat fra feltdagbogen er beskrivelsen af mit første møde med Genbrugsgården i Himmelkvarteret.

“Jeg går op i gården, som Jens nu har låst op og introducerer mig selv. Få minutter efter kommer Kasper forbi og siger at han egentlig ikke har tid til at være der den dag, men han kom lige ind for at sige velkommen. I en times tid går jeg rundt i gården og taler med Jens, der er en yderst snakkesalig ældre mand, der har masser af historier om stort og småt. Af og til kommer en beboer ind med affald og Jens er på pletten med det samme og assisterer i at sortere korrekt. Faktisk er Jens så snakkesalig at det næsten er svært for beboerne at komme til at gå igen. (...) Jens fortæller mig at de kun arbejder en af gangen i genbrugsgården og at de nu kun er tre tilbage, så faktisk er det Jens meget af tiden. I starten var de mange flere, men mange er faldet fra og Jens er også selv på vej ud af det.” (Feltnoter 25.2.18)

Mit første møde med fællesskabet viser sig altså kun at være en enkelt person. Det andet boligområde har altid tre på vagt på en gang og her er fællesskabet stærkere og der er flere besøgende beboere. Jeg får dog også her hurtigt en fornemmelse af at fællesskabet ikke er drivkraften bag frivilligheden. I KBHFF er fællesskab en del af grundtanken, da alle medlemmer også er medejere. Der bliver lagt meget arbejde i at skabe et godt fællesskab, men baseret på informanternes udsagn (se kap. 4) og de erfaringer jeg har gjort mig er det grøntsagerne, der trækker folk til i langt højere grad end fællesskabet.

I samtaler med de frivillige i genbrugsgården giver mange udtryk for at de synes, der mangler en grundlæggende respekt for fællesskabet. Både deres fælles ansvar i Genbrugsgården, men også helt generelt i boligforeningen. To frivillige jeg mødte i Genbrugsgården (Bente og Benjamin) fortæller historier om at de er blevet dårligt behandlet af deres naboer, som ikke forstår eller værdsætter, hvorfor de frivilliges arbejde er nødvendigt. Nedenstående uddrag fra feltdagbogen er eksempler på dette.

“En dag Bente var i gården kom en mand tilbage med en grøn container han havde lånt et par dage forinden. Han havde fået af vide at der kun måtte komme jord i den, men havde både gravet græs og jord op i den og desuden fyldt for meget i den. Da Bente irettesætter ham og fortæller at det hele nu skal deles op begynder han at råbe af hende og sige at hun ikke er kompetent til at stå der og ikke skal fortælle ham at han ikke kan grave sin have. Benjamin supplerer med en historie om en mand, der synes det var for dårligt at de ikke havde døgnåbent.

Benjamin forklarede ham at det jo er baseret på frivillighed og spurgte om han selv ville stå der så mange timer, hvortil manden spurgte hvorfor beboere ikke bare havde en nøgle. Til dette svarer Benjamin at så ville der jo ikke blive sorteret.” (Feltnoter 11.3.18)

Benjamin mener at der ikke er særlig stor respekt for deres arbejde eller forståelse for at det faktisk er til gavn for fællesskabet. Disse historier vidner både om respektløshed mod de frivillige og mod hele konceptet om affaldssortering. Det er denne respektløshed der både gør de frivilliges arbejde svært at motivere, fordi de ofte konfronteres med ligegyldighed fra deres naboer, men også gør arbejdet ubehageligt fordi de skal agere ‘politimand’ overfor deres egne naboer, når de gør noget forkert. At være 'politimand' for sine naboer burde ikke være nødvendigt i et fællesskab, men det er ofte det jeg oplever i gårdene. Hans, der er ansvarlig for VA Skovbyens Genbrugsgård, lægger meget vægt på at de ikke irttesætter, men vejleder. I interviewet diskuteres, hvordan Genbrugsgården gør sortering lettere og jeg siger at jeg har set at de irttesætter, men Hans afbryder hurtigt og siger:

“Nej, det hedder vejleder (smågriner) vi må ikke irttesætte. Vi skal passe meget på hvordan vi taler med folk. Vi skal helst undgå konflikter, for ellers bliver det et helvede at stå derovre ikke.”

Hans er altså meget bevidst om at konflikter er meget problematiske, men er måske mindre bevidst om, hvordan tonen i gården faktisk kan være. Ovenstående eksempler tyder alle på at fællesskabet i boligforeningerne ikke har den karakter de ellers lægger op til. Foreninger er en yderst grundlæggende institution i Danmark (Jenkins 2011:57) og altid baseret på frivillighed og fælles ansvar. At bo i en *boligforening* betyder at det nærmest er umuligt at undgå inddragelse i et fælles ansvar og dette er måske roden til den manglende respekt. Som tidligere nævnt er individualitet essentielt i det postmoderne samfund (se kap. 5), men hvis fælles ansvar er lige så essentielt i opbygningen af det danske samfund vil det uundgåeligt skabe problemer. De individualistiske værdier og de værdier som Danmark bygger på hænger simpelthen ikke ret godt sammen. Hvis de individualistiske værdier tager over for medlemmerne af foreninger efterlader det et svækket fællesskab.

ET INDIVIDUALISTISK SAMFUND MED ET SEKUNDÆRT FÆLLESSKAB

Ideen om genbrugsgårdene stammer fra fællesskabsidealet om at alle løfter sin del af ansvaret og når alle hjælper til bliver opgaven lettere. Det fungerer bare ikke ret godt når beboerne ikke har respekt for fællesskabet, men kun tænker på sig selv. For at forstå, hvordan et grundlæggende dansk ideal er blevet så ligegyldigt og overgået til et individualistisk samfund, hvor mennesker kun tager ansvar for sig selv, må vi se på den retorik der hersker i samfundet. Gang på gang påtales individets eget ansvar og staten giver borgeren selv skylden for at de har fejlet. Hvad end det er arbejdsløshed, sundhed, eller noget helt tredje så er det individet, der fejlede i opgaven med at tage vare på sig selv (Lund & Thøgersen, 2017) (Egebo, 2016). Det gælder også bæredygtighed, hvor retorikken længe har været

at du skal slukke lyset, du skal købe økologisk, du skal bruge mindre vand, varme osv. Hver enkelt person skal leve bæredygtigt for sig selv, men på den måde beror det kun på individets egen motivation for at gøre alle de ting. Fællesskabet italesættes slet ikke som en mulig arena for at ændre bæredygtige vaner.

De konfliktende værdier mellem fællesskab og individualitet kan også ses i forhold til om 'politikere' eller 'befolkningen' skal tage initiativer mod at forandre samfundet i bæredygtig retning. Der er varierende holdninger til dette, hvor Jens f.eks. ikke tror på at der vil ske nogen reelle ændringer før befolkningen mærker en konsekvens, og gerne på pengepungen.

"De skal mærke det på pengepungen, så skal folk edderma'ne nok komme op af hullerne, men det er bare synd at det skal gå den vej. Det er ikke den måde jeg kan lide det på."

Med dette udsagn giver han udtryk for at kommunen og staten må lave flere gebyrer så hele fællesskabet skal betale, hvis individer ikke vil følge reglerne. På den måde lærer folk at få en respekt for fællesskabet igen. Et stort dilemma i Jens' boligforening lige nu er en ekstraregning på 92.000 for dårligt sorterede containere og han tror at det handler om at folk ikke forstår at de selv skal betale for ikke at sortere ordentligt. Helt grundlæggende tror han fællesskabsidealet skal forklares på ny til beboerne:

"Hvis vi på et eller andet tidspunkt får et regnskab, hvor der ikke er det ekstragebyr, så kan vi faktisk på en eller anden måde prøve at forklare beboerne, jamen så giver vi en middag eller et eller andet, og så forklare dem, jamen det er knageme fordi I har sparet de penge der. Og det er ikke kun dig der sidder dér, der har sparet dem, det er faktisk hele bordet rundt."

Jens repræsenterer et synspunkt om at et stærkt fællesskab ville være den bedste vej at gå, men oplever at folk ikke forstår betydningen af fællesskab. Dette er interessant at sammenholde med individualiseringen i samfundet. Med tanke på dette giver det mening at fællesskabet ikke er vigtigt, for samfundet indoktrinerer et individualistisk ansvar i os. Problemet er at mange af de måder borgernes liv er organiseret på ikke stammer fra individualistiske idealer, men fra fællesskabsidealet. Modsat Jens, der mener at løsningen skal findes i at genoplive fællesskabsfølelsen, selv hvis det må blive med tvang, har vi Jon, der virkelig er fortaler for individets egen motivation. Hvad denne indre motivation helt præcis indebærer er svært at definere, men han mener selv at have fundet den, og derfor skal andre have samme viden som ham og de vil finde samme motivation. Jon funderer over hvad det vil sige at leve bæredygtigt og hvad der er vigtigt at fokusere på. Han siger:

"... men det der er vigtigt det må være at man gør noget, altså at man tager et valg og bygger det valg på de overbevisninger man nu engang har og så også lever efter dem, men der er selvfølgelig noget der er bedre end noget andet og mere korrekt end andet og hvad er det så baseret på? ja det er jo nogen normer også ikke, og noget etik og noget moral og sådan nogen ting, men jeg tænker at det må være det der at man forholder sig til tingene og ikke bare siger

at man bare lukker øjnene.”

Jon siger faktisk her at det vigtigste ikke er hvad man gør, men at hver person har truffet et aktivt valg om at prioritere miljøet og være bevidst og ansvarlig. Individdiskursen er helt tydelig i dette udsagn.

Igennem de ovenstående eksempler, og især ved at se forskellen på den yngre individualistiske Jon og den ældre fællesskabsorienterede Jens er det en interessant diskussion om det er fællesskabet eller individet, der skal tage ansvaret. Som informanterne også har givet udtryk for er det nok begge dele, men det virker ikke som om at fællesskabet overvejes som en motivator i samme grad som den individualistiske tilgang, der helt tydeligt handler om at hver person finder metoder til at motivere en bæredygtig levevis.

DELKONKLUSION

I Danmark anerkendes fællesskab og foreningsliv som fundamentale danske værdier. Det er langt de fleste danskere enige om, men i et postmoderne og individualistisk samfund er disse fælles værdier måske mere forestillede end faktiske. Folk passer deres eget og sørger for at de selv kan klare sig og nedprioriterer samtidig de organiserede fællesskaber de indgår i. Dette viste sig både tydeligt i Genbrugsgårdene (og i boligforeningerne generelt) og hos KBHFF. Begge steder er det et problem at folk ikke lever op til deres ansvar, falder fra eller simpelthen ikke melder sig ind. Informanterne sagde alle noget i stil med at folk havde så travlt med deres egne ting at de ikke havde tid til foreningerne, men synes samtidig at det var ærgerligt. Alle informanterne er selv aktive foreningsmedlemmer og dette kan være årsagen til deres ærgerlighed over tendensen. Det er også interessant at se forskellen på de ældre mennesker jeg mødte i Albertslund og de unge i KBHFF, hvor det var tydeligt at de unge talte meget om personligt ansvar, mens de ældre værdsatte fællesskabet mere. Dette viser også en udvikling over tid. Problemet på bæredygtighedsfronten opstår når foreningsbaserede initiativer ikke kan finde støtte og når situationen bliver fastlåst mellem dem, der tror på græsrodsbevægelser og foreninger, der påvirker politikerne og dem, der siger at der skal lovgives på området før der vil ske noget.

KAP. 7 SAMMENFATNING OG KONKLUSION

Denne undersøgelses hovedspørgsmål lød, hvilke dilemmaer fremkommer i implementeringen af bæredygtige vaner i husholdningen? Dette er et bredt spørgsmål, der lægger op til en diskussion af hele tankeverdenen omkring bæredygtighed. Det er hvad dette studie forsøger at belyse ved at gengive kompleksiteten af bæredygtighed for det enkelte menneske. Udover det globale perspektiv, hvor det er et næsten uoverskueligt projekt at forstå de vidtrækkende konsekvenser af klimaforandringer, er det også svært at navigere i sit eget forsøg på at forandre levevis. På baggrund af etnografisk materiale i form af interviews og feltnoter fremkommer fire hovedsaglige dilemmaer i implementeringen.

For det første må individet forstå, hvad bæredygtighed overhovedet er og hvordan man forholder sig til fremtidsudsigter, der er i konstant forandring. Ud fra Appadurais opfordring til at antropologien beskæftiger sig med fremtiden som et kulturelt faktum, som mennesker forsøger at påvirke igennem handlinger i nutiden (2013:180ff), viser studiet at fremtidsudsigter i høj grad er årsag til at ville leve mere bæredygtigt nu. Det vidner om et aktivt forhold til fremtiden, ligesom Appadurai beskriver. Bæredygtighed som begreb er komplekst og det er varierende, hvad informanterne tror er vigtigst i dag for at leve mere bæredygtigt. Det skaber et problem, for uden en klar ide om hvad bæredygtig levevis indebærer er det svært at forsøge at påvirke fremtiden. Det vil sige at bæredygtighed artikuleres som en måde at påvirke fremtiden og have en levevis i dag, der kan opretholdes fremover.

For det andet er økonomien et evigt dilemma, hvor individet må prioritere imellem den bæredygtige moral og privatøkonomi. Grundtesen er at der findes moralske økonomiske valg, der ikke træffes med tanke på egen vinding (Götz 2015). Det stod dog klart at den økonomisk rationelle tankegang er svær at bortse fra for informanterne. De udtrykker en stor bevidsthed om at prioritere bæredygtighed i husholdningsøkonomien, men samtidig har kulturelle normer opdraget dem til at tænke i økonomisk rentabilitet frem for moralsk rentabilitet. Derfor bliver udfordringen ved at tænke anderledes om sin husholdningsøkonomi omdrejningspunkt for mange miljømæssige spørgsmål i hverdagen.

Det tredje dilemma handler om at skabe en identitet som et bæredygtigt interesseret menneske. Dette er en selvforståelse som informanterne allerede har i kraft af en stor nok interesse til at arbejde frivilligt med det, men spørgsmålet er, hvordan denne selvforståelse er skabt. Informanterne fortæller selv om en 'indre motivation' som er kommet af at de har fået information om klimaproblemerne, men informationen kommer ofte fra staten og samfundet. Danmark har generelt et syn på sig selv som et klimaaktivistisk land, hvad end det er sandt eller ej (Andersen, 2018), og den danske klimaforløber-selvforståelse smitter af på informanterne i form af statslige magtprocesser, der bygger på subjektivering. På den måde bliver den bæredygtige subjektivitet skabt af subtile magtprocesser,

men informanterne selv ser den som et selvrealiseringsprojekt opstået af information og 'indre motivation'. Det kan forstås som en metode for staten at lægge ansvaret på individet (Shamir 2008). Dette kobler videre til det fjerde og sidste tema. Der findes nemlig en konflikt mellem det postmoderne individualistiske samfund og det fællesskabsideal, som Danmark på mange områder er opbygget omkring. Mange organisationer er baseret på at 'alle løfter i flok' i fællesskabet, mens individualismen er baseret på at hver mand klarer sig selv. Bæredygtighedsproblematikken kræver handling snart og den fastlåshed, som konflikten skaber, forsinker kun processen. Foreninger og initiativer opstartes med tro på fællesskabet, men borgere falder fra og fører ikke projektet i mål og så er situationen strandet igen. Alt imens har politikerne ikke så stort fokus på bæredygtighed, som de burde have (Andersen, 2018), hvilket kan skyldes at de først reagerer når befolkningen viser interesse, men det lader sig ikke gøre uden at være i stand til at organisere og mobilisere.

Dilemmaerne der møder individet i Danmark omkring hjemlig bæredygtighed er utrolig mange, utrolig forskelligartede og i bund og grund utrolig komplekse. Studiet her tilbyder ingen løsningsforslag eller konkrete strategier, men er til for at gøre opmærksom på den kompleksitet af viden, muligheder, begrænsninger, prioriteter og så videre som de fleste danskere begynder at fortælle om så snart emnet falder på bæredygtighed. De udvalgte temaer repræsenterer de største samtaleemner under indsamlingen af empiri og kan dermed berette om udfordringerne ved at omstille til bæredygtige vaner i hjemmet. Studiet lægger op til udvidelser i mange retninger. Hvert enkelt kapitel er komplekst nok til at udgøre et langt større studie i sig selv. Fællesskabet i foreningerne kunne være objekt for undersøgelse af naboskab og autoritet eller af græsrodsbevægelser og de moralske prioriteringer er også et langt større emne end dette studie havde mulighed for at undersøge. Ligeledes kunne det være interessant at undersøge narrativer om den antropocæne tid og hvordan man opretholder en hverdag velvidende at menneskeheden har gravet sin egen grav. Dette studie er blot en introduktion til en bred vifte af videre forskningsmuligheder.

LITTERATURLISTE

LITTERATUR

- Andersen, A.O. 2014. 'Water is Life': An ethnography of urban ecology and Water politics in Arequipa, Peru. København: Ph.d. series, Institut for Antropologi, Københavns Universitet
- Andersen, E.Ø. 2018. 301 danske forskere: Vi tager ikke vores klimaviden alvorligt nok (elektronisk). Tilgængelig: <https://politiken.dk/indland/art6507463/Vi-tager-ikke-vores-klimaviden-alvorligt-nok> (2018-05-11) Læst: 2018-05-17
- Appadurai, A. 2013. *The future as cultural fact : essays on the global condition*. London: Verso Books
- Barnett, C., Cloke, P., Clarke, N., Malpass, A. 2010. *Globalizing responsibility: the political rationalities of ethical consumption*. Oxford: Wiley-Blackwell
- Brightman, M. & Lewis, J. 2017. *The Anthropology of Sustainability: Beyond Development and Progress*. New York: Palgrave Macmillan US
- Bruun, M.H. 2012. *Social Life and Moral Economies in Danish Cooperative Housing: Community, Property and Value*. PhD thesis, Department of Anthropology, University of Copenhagen
- Carrier, J.G. 2018. 'Moral economy: What's in a name', *Anthropological Theory*, 18, 1, pp. 18-35
- Davies, C.A. 2008, *Reflexive Ethnography – a guide to researching selves and others*. Routledge.
- Douglas, M., Isherwood, B. 1978. *The world of goods: towards an anthropology of consumption*. London: Penguin Education
- Frederiksen, M., Thomsen, M.G., Holck, H., Simonsen, K., Pedersen, L.V., Jensen, C., Christensen, P., Hygum, E., Binderup, L., Wang, C. 2014. *Fællesskabet er det særlige ved Danmark* (elektronisk). Tilgængelig: <https://www.b.dk/kronikker/faellesskabet-er-det-saerlige-ved-danmark> (2014-04-02) Læst: 2018-05-01
- Egebo, K.S. 2016. *Er det de tykke og usunde menneskers eget ansvar at ændre livsstil?* (elektronisk). Tilgængelig: <https://www.kristeligt-dagblad.dk/etik.dk/hvem-har-ansvaret-den-enkeltes-sundhed> (2016-05-27) Læst: 2018-05-17
- Graugaard, J.D. 2014. *Transforming sustainabilities: grassroots narratives in an age of transition: an ethnography of the Dark Mountain Project*. British Library EThOS, EBSCOhost
- Götz, N. 2015. 'Moral economy': its conceptual history and analytical prospects'. *Journal of Global Ethics*, vol. 11, no. 2, pp. 147-162

- Hastrup, K., Rubow, C. 2014. *Living with Environmental Change - Waterworlds*. Routledge.
- Heidi, C. 2018. *Filosof: Du er forpligtet til at redde et druknet barn - det samme gælder klimaet* (elektronisk). Tilgængelig: <https://www.dr.dk/nyheder/viden/klima/filosof-du-er-forpligtet-til-redde-et-druknet-barn-det-samme-gaelder-klimaet> (2018-04-14) Læst: 2018-04-16
- Hernández, M.P. 2012. *Beans and Roses: Everyday Economies And Morality In Contemporary Havana, Cuba*. Göteborg: School of Global Studies, University of Gothenburg
- Ibsen, B., Møller, J., Sørensen, I., Thuesen, A., Torpe, L. 2009. *Foreningslivet i Danmark: Under udvikling eller afvikling?* Esbjerg: Syddansk Universitet
- Jenkins, R. 2011. *Being Danish: Paradoxes of identity in everyday life*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press
- Kokkegård, H. 2014. *Kommuner opgør affald forskelligt* (elektronisk). Tilgængelig: <https://www.dr.dk/nyheder/viden/miljoe/kommuner-opgoer-affald-forskelligt> (2014-01-23) Læst: 2018-04-16
- Latour, B. 2018. *Ned på Jorden - hvordan orienterer vi os politisk?* København: Informations Forlag
- Laursen, K. 1999. *Kronik: Økonomi og Moral* (elektronisk). Tilgængelig: <https://jyllands-posten.dk/debat/ECE3266639/KRONIK-%C3%98konomi-og-moral/> (1999-04-04) Læst: 2018-04-28
- Lund, K. & Thøgersen, S. 2017. *Ph.d.-studerende bag stor undersøgelse: Arbejdsløse må droppe skammen og stå ved deres status* (elektronisk). Tilgængelig: <https://politiken.dk/debat/art5937343/Arbejdslo%C3%B8se-m%C3%A5-droppe-skammen-og-st%C3%A5-ved-deres-status> (2017-05-06) Læst: 2018-05-17
- Madsen, M.B., Nygaard, S.E. 2017. *Større trivsel med mindre klimabelastning* (elektronisk). Tilgængelig: https://www.concito.dk/sites/concito.dk/files/u60/stoerre_trivsel_med_mindre_klima_belastning_livsstilskatalog_020117.pdf (2017-01) Læst: 2018-05-01
- Miljøministeriet, 2013. *Danmark uden affald: Genanvend mere - forbrænd mindre* (elektronisk). Tilgængelig: http://mst.dk/media/mst/Attachments/Ressourcestrategi_DK_web.pdf (2013-10) Læst: 2018-16-04
- Miljø- og Fødevareministeriet, 2018. *Regeringen og DF er klar med mere end en milliard kroner til økologien* (elektronisk). Tilgængelig: <http://mfvm.dk/nyheder/nyhed/nyhed/regeringen-og-df-er-klar-med-mere-end-en-milliard-kroner-til-oekologien/> (2018-13-04) Læst: 2018-05-12
- Mølgaard, C.J. 2008. *Albertslund er nu en 100 pct. miljøcertificeret kommune* (elektronisk). Tilgængelig: <https://www.altinget.dk/miljoe/artikel/albertslund-er-nu-en-100-pct-miljoecertificeret-kommune> (2008-03-10) Læst: 2018-05-12

- Norgaard, K. 2011. *Living in denial: climate change, emotions, and everyday life*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Oliver, P. 2010. *Foucault - The Key Ideas*. Blacklick, Ohio: McGraw-Hill
- Rasmussen, E. 2016. *Den danske skraldespand er stadig fyldt til randen* (elektronisk). Tilgængelig: <https://www.mm.dk/videnbank/artikel/affald2014> (2016-07-06) Læst: 2018-04-16
- Selznick, Philip. 2002. *The communitarian persuasion*. Washington, D.C: Woodrow Wilson Center Press
- Shamir, R. 2008. 'The age of responsabilization: on market-embedded morality'. *Economy & Society*, vol. 37, no. 1, pp. 1-19
- Ullberg, S.B. .2013. *Watermarks: urban flooding and memoryscape in Argentina*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis: Department of Social Anthropology, Stockholm University
- URL 1: *Albertslund Kommune*. Tilgængelig: <https://albertslund.dk/> Læst: 2018-05-12
- URL 2: *Københavns Fødevarefællesskab*. Tilgængelig: <http://kbhff.dk/om-kbhff/> Læst: 2018-02-12
- URL 3: *Boligforeningen AAB*. Tilgængelig: <http://aab.dk/da/MainMenu/Boligsoegende/At-bo-alment> Læst: 2018-15-05

EMPIRISK MATERIALE

- Feltnoter
- Interview med Jens (2018-03-20)
- Interview med Hans (2018-03-20)
- Interview med Alice (2018-03-23)
- Interview med Jon (2018-04-09)
- Interview med Ida (2018-04-10)

APPENDIKS

- Jens: 69 år og frivillig i Himmelkvarterets Genbrugsgård. Han er derudover medlem af bestyrelsen for boligforeningen.
- Alice: 74 år og formand for boligforeningen VA Skovbyen. Hun har boet i Albertslund i mange år og er meget engageret i bestyrelsesarbejdet. Hun er ikke frivillig i Genbrugsgården, men var generelt ansvarlig for den ved opstart.

- Hans: Pensionist og ansvarlig for Genbrugsgruppen i VA Skovbyen. Han er også medlem af bestyrelsen i boligforeningen.
- Jon: 38 år og medlem af KBHFF. Jon har været medlem i cirka to år. Han arbejder som lærer og er derudover veganer og har været det siden 2011.
- Anna: 24 år og medlem af KBHFF i to måneder, men har nu meldt sig ud igen. Hun er studerende med stor interesse indenfor klima og bæredygtighed generelt.